

Baltisaksa rüütelkondade seisukohad ja tegevus Eesti iseseisvumisel 1918–1920

Aleksander Loit

Eesti Vabariik sündis küll soodsas rahvusvahelises olukorras, aga ta ei oleks iialgi teostunud ilma eestlaste endi jõupingutuste ja sihikindla tegutsemiseta. Vana eesti rahvas oli rahvusliku liikumise tulemusel alates 1860. aastast arenenud 20. sajandi alguseks moodsaks rahvuseks ja see oli täielik eeldus oma iseseisva riigi rajamiseks. Vabadussõda, 1918–1920, oli Eesti Venemaast lõpliku lahkulöömise ja omariikluse kujunemise kulminatsioon.

Ükski uus riik ei ole aga täielikult iseseisev enne, kui ta on saanud rahvusvahelises riikide peres täieliku tunnustuse. Selles suhtes tuli noorel Eesti Vabariigil teha tõsine

töö, et saada jagu eriti suurriikide seas laialt levinud kahtlusest Eesti Vabariigi võimaluste kohta jääda iseseisva riigina püsima. Seda pealegi Esimese maailmasõja järgses suures rahvusvahelise poliitika ümberkorralduses, kus suurriikidel oli vaevalt mahti aktiivselt väikeriikide probleemidega tegelda või kus need probleemid sattusid suurvõimude endi huvidega koguni diametraalsesse vastuollu. Lisaks sellele tuli Eesti välisesindusel pida vabariigi algaastail teravat võitlust nende ringkondade vastu, kes otseselt eitasid iseseisvat Eesti Vabariiki ja kes oma huvidest lähtuvalt ägedalt intrigeerisid esmajoones Lääne suurvõimude juures. Nendeks ringkondadeks olid Venemaa valged, kokkuvariseva tsaarivõimu käsilased ja baltisakslased.

Baltisaksa rüütelkonnad olid kuni seisusliku korra kaotamiseni Eesti Vabariigis 1920. aastal avalikõiguslikud organisatsioonid ja seega kogu baltisaksa rahvusgrupi kõige tähtsamad poliitilised organid. Kuigi nii baltisakslaste seas üldiselt kui ka rüütelkondades eraldi esines erinevaid arvamusi, domineeris rüütelkondade juhtkonnas siiski kuni lõpuni teravalt kriitiline suhtumine nii Eesti vabariiklikku staatusesse kui ka Eesti valitsuse poliitikasse.

Sündmusi, mis moodustasid alljärgneva loo poliitilise tagapõhja, on käsitletud küllaltki ammendavalt mitmes teoses.¹ Sama kehtib ka spetsiifiliselt baltisaksa ringkondade tegevuse kohta aastail 1917–1920, millest on ilmunud rida uurimusi ja memuaare.² Käesolev

¹ A. Piip. Tormine aasta. Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917–1918. aastal dokumentides ja mälestustes. Tartu, 1934; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd. Tartu, 1936; A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Stockholm, 1961; A. Mägi. Das Staatsleben Estlands während seiner Selbständigkeit. I. Das Regierungssystem. Uppsala, 1967; E. Uustalu. Die Staatsgründung Estlands. – Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917–1918. Hrsg. von J. von Hehn, H. von Rimscha und H. Weiss. Marburg–Lahn, 1971, lk. 275–292; E. Uustalu. Estlands Weg zum Friedensschluss mit Sovet-Russland und zur internationalen Anerkennung. – Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1918–1920. Hrsg. von J. von Hehn, H. von Rimscha und H. Weiss. Marburg–Lahn, 1977, lk. 409–419; Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917–1920). I–II. Tallinn, 1977, 1982.

² Kõige põhjalikum sellekohane kaheosaline töö on A. von Taube. Die baltisch-deutsche Führungsschicht und die Loslösung Livlands und Estlands von Russland 1916–1918; Von Brest-Litovsk bis Libau. Die baltisch-deutsche Führungsschicht und die Mächte in den Jahren 1918/1919. – Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten 1917–1918 / 1918/1920. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917–1918 / 1918–1920. Hrsg. von J. von Hehn, H. von Rimscha und H. Weiss. Marburg–Lahn, 1971, 1977; vaata ka R. von der Goltz. Meine Sendung in Finnland und im Baltikum. Leipzig, 1920; E. von Stackelberg. Ein Leben im baltischen Kampf. München, 1927; E. von Dellingshausen. Im Dienste der Heimat. Erinnerungen des Freiherrn Eduard von Dellingshausen, ehem. Ritterschaftshauptmann von Estland. Stuttgart, 1930.

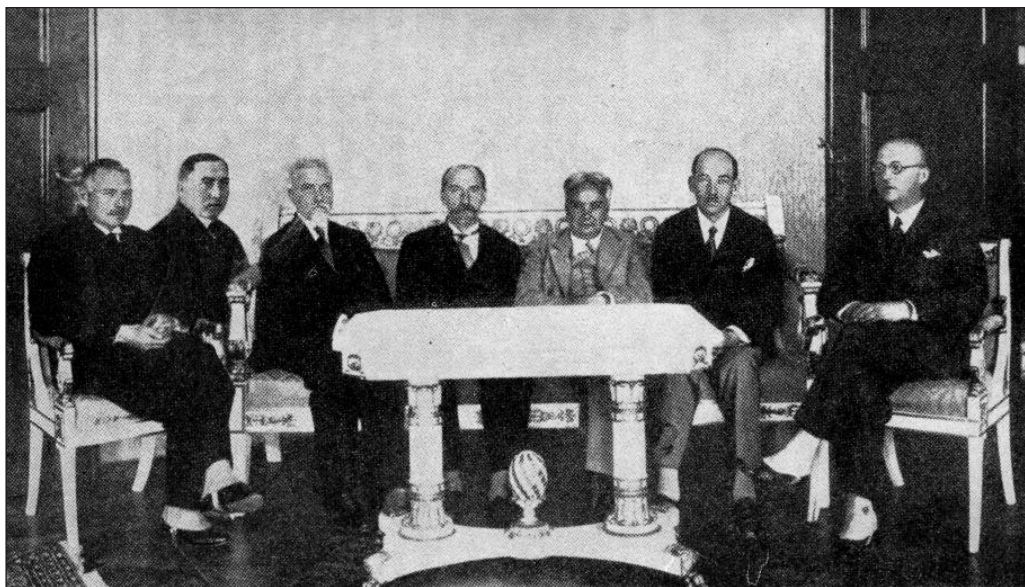
Eestimaa Rüütelkonna hoone Toompeal, kuhu 1920. aastate alguses kolis Eesti Vabariigi Välisministeerium.
Foto P. Pillaku erakogust.

artikkel püüab heita pilku nendele suurpoliitilistele seostele, kus teatud huvigrupid sepsitsid plaane Eesti riikliku tuleviku suhtes pärast Tsaari-Venemaa kokkuvarisemist. Eriti püütakse järgnevas valgustada mõningaid tahke baltisaksa rüütelkondade suhtumises iseseisva Eesti Vabariigi loomisesse, peamiselt varem kasutamata allikmaterjali põhjal Rootsi, Inglismaa ja Ameerika Ühendriikide välisministeeriumide arhiivides. Kõnesoleva probleemistiku paremaks mõistmiseks ja üldiseks mäluvärskenduseks antakse esmalt kiirülevaade tolleaegsete sõjaliste ja rahvusvaheliste poliitiliste sündmuste sasipuntrast.

Esimese maailmasõja suurpoliitilised tagajärjed, kui kolm Euroopa vägevast keisririiki – Venemaa, Saksamaa ja Austria-Ungari – kokku varisesid, mõjutasid otseselt ka Eesti saatust. 1918. aasta Veebruarirevolutsioon Venemaal kukutas monarhia ja seal kehtestati vabariiklik kord. Tolleaegsed küllaltki mõõdukad revolutsionäärid said aga vaid paar kuud võimul püsida, kui bolševikud sama aasta oktoobris võtsid riigipöördega võimu üle ja moodustasid Nõukogude Venemaa. Järgnes kodusõda 1918.–1922. aastail enamlaste poolt juhitud valitsuse ja tsaaritrüude sõjaväeüksuste vahel, kusjuures viimastest kui jagamatu Venemaa eest võitlejatest ei saanud eestlas-

tele liitlast oma taotlustes luua iseseisev Eesti riik. Ka Eestis kehtestati enamlaste võim, mis jäi küll lühiajaliseks – 1917. aasta oktoobrist 1918. aasta veebruarini. Jätkuvate sõjaliste operatsioonide käigus Saksamaa ja Nõukogude Venemaa vahel tõrjusid Saksa väed enamlaste valitsuse Eestist välja ning seadsid sisse oma sõjalise režiimi. Aga ka Saksa okupatsioon kestis vaid 1918. aasta veebruarist sama aasta novembrini, kui Saksa väed Saksamaal toimunud revolutsiooni ja vaherahulepingu tulemusel Eestist lahkusid.

Nende võõrvõimuvahetuste käigus ja kasutades ära segadust Venemaal hakkasid eesti rahvuslikud ringkonnad organiseerima Eesti lahtirakendamist Venemaast. Aprillis 1917 loodi kohalik omavalitsusorgan Eestimaa Kubermangu Ajutine Maanõukogu (Eesti Maapäev), mis ühendas nüüd kogu Eesti ala üheks rahvuskubermanguks ja millest sai kuni Asutava Kogu kokkuastumiseni juhtiv organ. 15. novembril 1917 kuulutas Maapäev end ainsaks kõrgemaks võimuks Eestimaal ning 24. veebruaril 1918 kuulutati välja Eesti iseseisvuse manifest. Seejärel tuli Eestil kaitsta oma noort riiki Vabadussõjas aastail 1918–1920 kahe vaenlase, Nõukogude Venemaa ja baltisaksa *Landeswehr*'i vastu. Eesti lahtirakendamisele Venemaast pani lõpliku

Esimese Eesti välisdelegatsiooni liikmed. Vasemalt: E. Virgo, A. Piip, M. Martna, J. Tõnisson, K. Menning, K. R. Pusta, J. Seljamäa. Pariisi rahukonverentsil juhatas Eesti delegatsiooni Ajutise Valitsuse välisminister J. Poska.

punkti Tartu rahu veebruaris 1920, kui Eesti Vabariik sai oma esimese rahvusvahelise *de iure* tunnustuse just Nõukogude Venemaalt.

Aga juba jaanuaris 1918 oli Maapäev saatanud Stockholmi välisdelegatsiooni taotlema Lääne-Euroopa suurriikide tunnustust Eesti Vabariigile. 1918. aasta mais andsid Inglismaa, Prantsusmaa ja Itaalia oma *de facto* tunnustuse Eesti Maapäevale, aga *de iure* tunnustuse sai Eesti Vabariik neilt riikidelt alles jaanuaris 1921, pärast Pariisi rahukonverentsi. Sama aasta septembris võeti Eesti ka Rahvasteliidu liikmeks.³

Samaaegselt Eesti poliitikute aktiivse tegetsemisega Eesti Vabariigi loomisel intensiivistus ka baltisaksa ringkondade tegevus oma rahvusgrupi tuleviku planeerimisel. Need kaks poliitilist suunda sattusid teineteisega algusest peale frontaalvastuollu. Selle peamiseks põhjuseks oli erinev käsitus Eesti tulevase riiklikust kuuluvusest ja struktuurist. Kiiresti muutuvad poliitilise ülemvõimu vahetused Baltimail 1917.–1920. aastail sundisid baltisaksa ringkondi arvestama mitme või-

malusega. Kaks alternatiivi oli neile algusest peale välistatud, nimelt kuulumine Nõukogude Venemaa sotsialistlikku riiki ja eksistents ühiskondlikult degradeeritud rahvusgrupina Eesti Vabariigis. Kõige meelsamini oleksid baltisaksa rüütelkonnad näinud Baltimaade kuulumist mõne suurriigi koosseisu, kuid ulatusliku autonoomia tingimustes – nagu see oli olnud aastasadu Rootsi ja Tsaari-Venemaa all –, mis oleks maa poliitilises, majanduslikus, sotsiaalses ja kultuurielus garanteerinud baltisakslusele juhtpositsiooni.

Sellest lähtudes oleksid baltisakslastele olnud kõige eelistatavamad riiklikud sidemed Saksamaaga, kas siis otse Saksa keisririigi all või mingis unioonis Preisi kuningriigiga. See võimalus aga kadus, kui keiser Wilhelm II 22. septembril 1918. aastal Eesti ja Läti iseseisvust tunnustas ja kui Saksamaa seejärel varsti sõjas ja revolutsioonis täielikult kokku varises. Ka jätkuv kuulumine Venemaa alla Balti erikorra raamides oli rüütelkondadele mõeldav, kui vaid tsaarivõim oleks taastatud. Selles suunas toimus baltisakslaste koostöö Vene

³ A. Piip. Tormine aasta, lk. 11 jj., 56 jj., 121 jj., 244 jj.; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünn, lk. 153 jj., 279 jj., 484 jj., 666 jj.; E. Uustalu. Die Staatsgründung Estlands, lk. 275 jj.; E. Uustalu. Estlands Weg zum Friesensschluss, lk. 409 jj.

valgete vägedega või ka uue demokraatliku korra kehtestamisega Venemaal. Niisuguses olukorras kujunes baltisaksa rüütelkondade peamiseks taotluseks siiski iseseisva Balti hertsogiriigi loomine mõne Saksamaal troonist loobunud vürsti juhtimisel.

Baltisaksluse poliitikat esindasid esmajoonel rüütelkonnad. Nende kõrval tegutsesid aga veel mitmed organisatsioonid ja asutustesugused võimuorganid, kes kõik töötasid küll erinevais ühiskondlikes sektoreis, aga siiski ühise eesmärgiga kaitsta baltisaksa rahvusgrupi huve. Seetõttu viis nende tegevuse peasiht nad paratamatult teravasse vastuollu Eesti ja Läti rahvuslike ringkondadega, kes olid rajamas oma iseseisvaid riike.

Saksamaal asuvate baltisakslaste ettevõtmisel asutati juba 1914. aasta sügisel – kohe pärast Esimese maailmasõja algust – ühing *Deutscher Volksschutz*, mille ülesandeks koostöös Soome aktivistidega sai valvata Saksa majanduspoliitilisi huve Baltimail ja Soomes ning informeerida Saksa üldsust olukordadest nendes maades. Teatud määral sõsarorganisatsiooniks *Deutscher Volksschutz*’ile kujunes samal aastal Berliinis loodud *Baltischer Vertrauensrat*, mille ridadesse kuulusid peamiselt kohalikud baltisakslased. Keskne kuju selles seltskonnas oli endine Tallinna linnaarhivaar, hilisem Ida-Euroopa ajaloo professor Berliini Ülikoolis ja keiser Wilhelm II isiklik nõuandja Ida-Euroopa küsimustes Theodor Schiemann; Saksa okupatsiooni ajal 1918. aastal oli Schiemann Tartu Ülikooli (*Landesuniversität Dorpat*) kuraator.⁴ Usaldusnõukogu häälekandja Stimmen aus dem Osten propageeris energiliselt Baltimaade ühendamist Saksamaaga. Hiljem tegeles nõukogu peamiselt Eesti maareformiga riigistatud rüütlimõisate hüvitusküsimustega.⁵

Aastail 1917–1920 tegutses Stockholmis *Baltische Delegation* ja selle juurde kuuluv *Baltische Pressestelle*, mis olid peamiselt Bal-

timailt Rootsi põgenenud mõisnike huviorganisatsioonid. Delegatsioonil olid lähedased suhted *Baltische Vertrauensrat*’iga Berliinis ja ka Saksamaa diplomaatiliste esindustega Lääne-Euroopa riikides. Pressikeskus vahendas välismaa ajakirjandusele olukorra kirjeldusi Baltimailt – baltisakslastele sobivas valguses.⁶ 1917. aasta sügisel moodustati Tallinnas saksa soost linnakodanike seas eriline usaldusnõukogu (*Vertrauensrat*), mis pidi pidama sidet Saksamaaga ja ette valmistama Saksa sõjaväe saabumist Eestisse. Peale selle tegutsesid 1918.–1919. aastail veel järgmised baltisakslaste huvisid esindavad organisatsioonid: Baltisaksa rahvuskomitee Riias (*Baltischer Nationalausschuss*), palgasõdurite värbamise keskus Saksamaal (*Anwerbungsstelle Baltenland*) ja Balti Abistamiskomitee Skandinaavias (*Baltischer Hilfsausschuss*).⁷

Kõige tähtsamaks baltisaksa võimuorganiks kujunes siiski Baltimaade Ühendatud Maanõukogu (*Der Vereinigte Landesrat für Livland, Estland, Ösel und Riga*). Pärast Baltimaade okupeerimist Saksa sõjaväe poolt tekkis vajadus sellise tsiviilvõimu järele, mis oleks esindanud mingil moel kogu rahvast ja saanud seeläbi endale suurema poliitilise legitiimsuse. Maanõukogu moodustati aprillis 1918, kusjuures rüütelkonnad olid valmis jagama poliitilist maaesindust ka teiste seistustega – vaimulike, linnakodanike ja isegi talupoegadega. See valmisolek oli dikteeritud vajadusest demonstreerida Baltimaade ühiskonna “demokratiseerimist” väljaspool, et maanõukogule rahvusvahelist tunnustust saada. Eestlaste esindajatena olid maanõukokku kutsutud vallavanemad, kes aga end avaliku protestiga sellest kutsust lahti ütlesid, viidates, et eesti rahva seaduslik esindaja on Eesti Maanõukogu. Mõned saksameelsed Eesti linnakodanikud ja kirikuõpetajad siiski liitusid baltisaksa ühendatud maanõukoguga;

⁴ Eesti biograafiline leksikon. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetused II, III. Tartu, 1928, lk. 454.

⁵ Baltischer Vertrauensrat 1914–1940. Arhiiv oli veel 1980. aastail alles *Zentrales Staatsarchiv*’is, Potsdamis Ida-Saksamaal.

⁶ Baltische Delegation und Pressestelle Stockholm 1917–1920. Zentrales Staatsarchiv, Potsdam.

⁷ E. Mattisen. Tartu rahu. Monograafia. Tallinn, 1988, lk. 154.

rahvasuus kutsuti organisatsiooni *Landesrat* 'i asemel *Landesverrat* 'iks.⁸

Lõpuks tuleb veel mainida lühiajalist, aga suure võimupädevusega kavandatud Balti Regentnõukogu (*Baltischer Regentschaftsrat*), mis moodustati oktoobris 1918 loomisjärgus oleva Balti hertsogiriigi ajutise valitsusena. Nõukogu peamiseks ülesanneteks olid oma relvajõudude (*Landeswehr*) loomine ja suurejooneliste plaanide ettevalmistamine Baltimaade koloniseerimiseks sakslastega. Saksamaa kokkuvarisemisega sõjas ja revolutsioonis ning sellega seoses ka Balti hertsogiriigi kadumisega poliitilisest päevakorrast minetas nõukogu kiiresti oma tähenduse.⁹

Üks tähtis osa baltisaksa ringkondade tegutsemises oma rahvusgrupi huvide nimel oli omapoolse propaganda levitamine välismaal. Selles töös olid eriti aktiivsed mitmed rüütelkondade tipptegelased.

Nii näiteks etendas silmapaistvat osa vabahärra Eduard von Dellingshausen (1863–1939), Aaspere ja Sauste majoraatmõisate omanik Virumaalt. Dellingshausen oli Eestimaa rüütelkonna maanõunik ja 1902–1918 selle peamees (*Ritterschaftshauptmann*), peale selle veel Baltimaade Ühendatud Maanõukogu (*Landesrat*) ja Balti Regentnõukogu (*Regentschaftsrat*) esimees. Ta oli baltisaksa rahvusgrupi tulihingeline eestvõitleja. Selle grupi huvide teostamise vahendiks oli Saksa sõjaväe Baltimaale toomine ja kaugemaks sihiks Balti hertsogiriigi rajamine. Dellingshausen suhtles tihedalt Saksamaa valitsusringkondadega ja ta oli ka Eesti- ja Liivimaa rüütelkondade delegatsiooni juht visiidil keiser Wilhelm II juurde 1918. aastal. Saksa okupatsiooni lõppedes otsis Dellingshausen

koostööd eesti rahvuslike ringkondadega, kuid asjatult, sest tema pakutud lahendused, mis oleksid säilitanud baltisakslaste hegemonia, olid eestlastele vastuvõetamatud. Eesti Vabariigi sündimise järel lahkus ta 1918. aastal Eestist Saksamaale elama. Kuid veel sealgi jätkas ta võitlust Eesti Vabariigi vastu, sekundes 1919. aastal põrandaalusesse tegevusse Kopenhaagenis, kus vene tsaarimeelsed koos baltisakslastega kavatsesid taani vabatahtlike abil kukutada Eesti Vabariigi ja Läti Vabariigi ning moodustada nende asemele iseseisva või autonoomse Balti hertsogiriigi.¹⁰

Teine kõrge reitinguga baltisaksa aadlik, kes energiliselt võitles koos Dellingshauseniga Baltimaade rüütelkondade ja baltisaksa rahvusgrupi kui terviku huvide eest, oli Audru majoraatmõisa omanik Pärnumaalt, vabahärra Adolph Pilar von Pilchau (1851–1925). Teda võib vastutavaks pidada juba 1905. aasta talurahvarahutuste mahasurumise eest sõjaväe abil. Hiljem sai temast Liivimaa rüütelkonna maanõunik ja aastail 1908–1920 oli ta Liivimaa maapäeva juhataja (*Landmarschall*), lisaks veel juhtiv tegelane Balti Ühendatud Maanõukogus ja Balti Regentnõukogus. Neis ameteis tegeles Pilar von Pilchau aktiivselt oma relvajõudude loomise ja Baltimaade massilise sakslastega koloniseerimise ettevalmistamisega. Tema poolt juhitud baltisaksa nõukogud ignoreerisid täielikult Eesti Maapäeva otsust kõrgeima võimu kohta Eestis ja Eesti iseseisvuse väljakuulutamist.¹¹

Dellingshauseni ja Pilar von Pilchau tegevusele sekundeeris edukalt Pada, Kabala ja Haansalu mõisate omanik Virumaalt, vabahärra Alfred von Schilling (1861–1922).

Schilling oli pikemat aega Eestimaa rüü-

⁸ "Entstehung und Zusammensetzung des Vereinigten Landesrates für Livland, Estland, Ösel und Riga". Lisa kirjale 30.10.1918 Rootsi välisministrile J. Hellnerile, alla kirjutanud H. von Stryk "Plenipotentiary of the United Country-Council of Livonia, Esthonia, Oesel and Riga". Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1902, 6 A 38, Vol. 287. – Eelnev ülevaade põhineb peamiselt järgmistel töödel: A. Piip. Tormine aasta, E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt, A. von Taube. Die deutsch-baltische Führungsschicht ja Von Brest-Litovsk bis Libau.

⁹ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 332 jj.

¹⁰ Eesti biograafiline leksikon, lk. 71 j.; Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Köln–Wien, 1970, lk. 162; A. Piip. Tormine aasta, *passim*; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, *passim*; A. von Taube. Die baltisch-deutsche Führungsschicht ja Von Brest-Litovsk bis Libau, *passim*.

¹¹ Eesti biograafiline leksikon, lk. 381 j.; Deutschbaltisches biographisches Lexikon, lk. 591; A. von Taube. Die baltisch-deutsche Führungsschicht ja Von Brest-Litovsk bis Libau, *passim*; E. Mattisen. Tartu rahu, lk. 152.

telkonna maanõunik ja kõigi juhtivate baltisaksa nõukogude liige. Ta tegutses aktiivselt Eestimaa rüütelkonna välisesindajana Saksamaal, Soomes ja Rootsis. 1917.–1918. aastail oli Schillingil tähtis osa Eesti rahvuslike iseseisvuspüüete vastasena ja baltisaksa aadli huvide eestvõitlejana, kelle sihiks oli Balti föderatiivriik baltisakslaste juhtimisel.¹²

Kõigist varemnimetatuid kõige energilisem baltisaksa rüütelkondade huvide eest võitleja oli siiski kahtlemata Voltveti ja Käršu majoraatmõisate omanik Pärnumaalt, Heinrich von Stryk (1873–1938), keda on nimetatud ka “uueks Patkuliks”. Liivimaa rüütelkonnas ei olnud tal ametlikult mingit tugevat positsiooni, välja arvatud lühike aeg maamarssali ametis; küll aga oli ta ajuti ametlik, ajuti ebaametlik rüütelkondade esindaja Saksamaal ja Rootsis. Elades juba 1916. aastast peamiselt välismaal, oli tema tegevuse pearõhk just baltisaksa propaganda levitamisel Läänes, Euroopa riikide ja USA valitsusringkondades.¹³

Voltveti-härra poliitilist tegevust kahjustas suuresti nn. Stryki afäär. Kui Stryk jõudis 18. veebruaril 1919. aastal Stockholmist Liibavisse, toimetas Läti politsei, ilmselt anonüümse pealekaebuse alusel, tema pagasi põhjaliku läbivaatuse, kusjuures avastati ülimalt kompromiteerivaid dokumente. Nimelt oli tegu kavatsusega kukutada *Landeswehr*’i ja rootsi vabatahtlike sõjaväeüksuste abil Läti seaduslik Ulmanise valitsus. Neisse plaanidesse olid sügavalt segatud Stryk ja rida teisi balti rüütelkondade tegelasi. Riigipöörde sihiks oli suunata pärast bolševike väljatõrjumist *Landeswehr* Baltimailt Eesti vastu ja asendada äsjaloodud Eesti Vabariik ja Läti Vabariik

neutraalse suurbalti riigiga, mille eksistents oleks olnud rahvusvaheliselt garanteeritud ja riigiõiguslikult mingis liidus Rootsiga. Selle riigi juhtisikuks oli Stryk planeerinud iseene teatavas mõttes keskaegse ordumeistri väärikust meenutavas ametis (*Der baltische Heermeister Excellenz von Stryk*). Läti võimud otsustasid Stryki vahi alla võtta, aga tal õnnestus enne seda põgeneda.¹⁴ Stryki positsioon üldiselt nõrgenes pärast Liibavi sündmust nii baltisaksa rüütelkondade kui ka Lääne-Euroopa diplomaatide silmis, aga ta jätkas oma poliitilist tegevust Saksamaal ja Rootsis. Hiljem pöördusid paljud baltisakslased, kes olid sõja, Eesti Vabariigi ja maareformi eest Saksamaale asunud, iseseisvasse Eestisse tagasi. Strykile, keda eestlased pidasid riigivaenlaseks (*Staatsfeind*), jäi aga tagasitee kodumaale suletuks. Ta suri Saksamaal Neu-Brandenburgis 1938. aastal.¹⁵

Lõpuks tuleks veel nimetada Raikküla krahvi, filosoof Hermann Keyserlingi (1880–1946). Tema roll ei olnud kõnesolevas loos küll see kõige kesksem, aga siiski nii tähelepanuväärne, et seda tuleks siin veidi valgustada. Keyserling oli kosmopoliit, liberaal ja konservatiivse saksa natsionalismi suhtes kriitiline, mistõttu ta sattus oma baltimaalastest seisusekaaslastega nii teravasse konflikti, et teda ähvardas rüütelkonnast väljaheitmine. Ometi ei takistanud see teda esindamast baltisaksa rüütelkondade huvisid Suurbritannia ja Prantsusmaa valitsusringkondades, kus tal olid lähedased suhted. Ta soovitas teha koostööd Eesti poliitikutega, aga ta sihiks ei olnud mitte Eesti Vabariik, vaid üks tervet regiooni hõlmav Balti riik (*gesamtbaltischer Staat*). Keyserling agiteeris ägedalt ka Eesti

¹² Deutschbaltisches biographisches Lexikon, lk. 678 j.; A. Piip. Tormine aasta, *passim*; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, *passim*; A. von Taube. Die baltisch-deutsche Führungsschicht ja Von Brest-Litovsk bis Libau, *passim*.

¹³ Deutschbaltisches biographisches Lexikon, lk. 780; A. Piip. Tormine aasta, lk. 172–179; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, *passim*; A. von Taube. Die baltisch-deutsche Führungsschicht ja Von Brest-Litovsk bis Libau, *passim*.

¹⁴ R. von der Goltz. Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, lk. 80 jj.; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 522 jj.; A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 187 jj.; H. von Rimscha. Die Episode Niedra. Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1918–1920, lk. 237–326.

¹⁵ A. von Taube. Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk. 104 jj., 137 jj. ja Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 141 jj., 151 jj., 184 jj.

maareformi vastu, mistõttu ta oli Eesti võimude silmis kahtluse all ja inglise ajakirjanduses Eesti Vabariigi vastu avaldatud artiklite eest isegi lühemat aega vahistatud. Ta lahkus Eestist 1918. aastal ja elas seejärel pidevalt välismaal.¹⁶

*

Baltisaksa rüütelkondade vastasseis noorele Eesti Vabariigile avaldus esmajoones kolmes konfliktis küsimuses: riigikorras, maa-reformis ja rüütelkondade arvamist mööda Eesti juhtkonna ebaprofessionaalsuses ning eesti rahva poliitilises ebaküpsuses ja ebausaldatavuses. Baltimaade riikliku kuuluvuse kohta esitasid erinevad baltisaksa ringkonnad erinevatel aegadel erinevaid alternatiive.

Baltimaade Saksamaaga liitmise idee aktualiseerus juba 1870. aastail ägeda võitluse ajal baltisaksa konstitutsionalistide ja vene panslavistide vahel, mis ilmnis eriti teravalt Tartu Ülikooli professori Carl Schirreni ja vene ühiskonnategelase Juri Samarini vastuolus Balti erikorra küsimuses. Baltisaksa ringkonnad nägid ohtu nii algavas venestuspoliitikas kui ka rahvavalitsusliku korra mõtte levikus eestlaste ja lätlaste seas, mis ohustas baltisakslaste domineerivat ühiskondlikku seisundit. Lahenduseks oleks olnud Baltimaade mingis vormis ühendamine Saksamaaga. Ka Saksamaal oli mõjukaid ringkondi, kes huvitusid Baltimaade liitmisest Saksamaaga, aga see suund ei leidnud heakskiitmist riigikantsler Bismarcki poolt, kelle välispoliitiline juhtumõte oli heanaaberlik vahekord Venemaaga. Hiljem, pärast Bismarcki erusaatmist muutus Saksamaa poliitika Venemaa

suhtes pingeliseks. Eriti agaralt toetasid seda uut välispoliitilist suunda Saksamaal elavad baltisakslased, kellest mõnedel oli lähedasi suhteid Saksamaa kõige kõrgemates riiklikes ametkondades.

Juba Esimese maailmasõja eelõhtul arutati Saksamaa valitsusringkondades Baltimaade vallutamise võimalust. Vallutuse jätkuna nähti Baltimaade ühendamist Saksa riigiga. Need plaanid ei olnud juhitud muide mitte üksnes poliitilistest motiividest, vaid ka majanduslikest, sotsiaalsetest ja demograafilistest kaalutlustest. Nii näiteks oleks Eestimaa suurmaapidajate põllumajanduskeskuse arvestuste kohaselt võinud Baltimaade põllumajandustoodang rahuldada suure osa Saksamaa tarbimisest. Sellega ühenduses kavandati ka Baltimaade koloniseerimist paari miljoni saksa talupojaga.¹⁷

Lisaks Saksamaa valitsusringkondade plaanidele vallutada Baltimaad hakkasid Eesti- ja Liivimaa rüütelkonnad ka ise valmistuma Vene riigist lahku löömiseks. Erilise tõuke andis selleks Veebruarirevolutsioon Venemaal, mis ei tootanud baltisakslastele midagi head. Nimelt kaotas Vene Ajutine Valitsus 1917. aasta suvel Baltimail seisisliku omavalitsussüsteemi ja andis võimu üle kohalikele Eesti ja Läti maavalitsustele. Baltisakslaste olukord halvenes veelgi enamlaste lühikese võimuloleku ajal, mil aadlikest mõisahärrad kuulutati muuseas lindpriiks. Seevastu kujunes Saksa okupatsiooni aeg baltisaksa ringkondade, eriti rüütelkondade, võimu kõrgperioodiks. Saksa vägede ülemjuhatus oli tunnustanud rüütelkonnad Baltimail maa seaduslikeks esindajateks. Muu hulgas ka sellele toetudes ei tunnustanud rüütelkonnad Eesti Maapäeva Eesti kõrgeima võimuorganina.¹⁸

¹⁶ Deutschbaltisches biographisches Lexikon, lk. 377 j.; A. von Taube. Die baltisch-deutsche Führungsschicht ja Von Brest-Litovsk bis Libau, *passim*; W. Lenz jun. Graf Hermann Keyserlings Bemühungen um Englands Beistand in den Jahren 1919/1920. Jahrbuch des baltischen Deutschtums. 1974. Bd 21. Lüneburg, 1973, lk. 69–75; J. Undusk. Eesti kui Belgia. Viimne baltlane Hermann Keyserling. – Tuna 2003, nr. 2, lk. 48–78; H. von Wistinghausen. Krahv Hermann Keyserlingi konflikt eestimaalastest rahvusaaslastega 1917–1918. – Tuna 2004, nr. 3, lk. 52–64 ja 2004, nr. 4, lk. 66–81.

¹⁷ A. Traat. Saksa imperialistide ja balti mõisnike kolonisaatorlikest plaanidest Eestis 1918. aastal. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria. 1957, lk. 301–320; A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 121 jj.

¹⁸ A. Piip. Tormine aasta, lk. 42–55; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünni, lk. 68–75; A. von Taube. Die deutsch-baltische Führungsschicht, lk. 101 jj., 157 jj.

Juba 1917. aasta kevadel, kui Saksa väed olid alles osaliselt okupeerinud Baltimaad, hakkas rüütelkondade loodud usaldusnõukogu ette valmistama Eesti- ja Liivimaa liitmist Saksa riigiga. Enamlaste võimuletulek sama aasta sügisel intensiivistas baltisakslaste taotlusi ühineda Saksamaaga riiklikul tasandil. Kui rüütelkonnad 1917. aasta detsembris deklareerisid Eesti- ja Liivimaa Venemaast lahku löönuks, sisaldas otsus ka sõnaselget kavatsust ühendada Baltimaad Saksamaaga. Liitumise vormi ei saanud baltisaksa rüütelkonnad arusaadavalt omapead otsustada, aga nende huvides ei olnud mingi range, otsene alluvus, vaid pigem personaalunioon või ka kuulumine Saksa riiki iseseisva osana Preisi kuningriigist, nii et Baltimaad oleksid saanud säilitada oma traditsioonilise autonoomse seisundi.

Samaaegselt teadsid rüütelkonnad väga hästi, et nende poolt käivitatud plaanide teostumine liitumiseks Saksamaaga eeldas siiski ka laiemate rahvahulkade poolehoidu kui vaid aadli oma. Sellel taustal tuleb näha seitsmekümne Riia baltisaksa seltsi ja ühingu avalikku teadaannet 23. detsembril 1917, milles ülipessimistlikult kirjeldatakse revolutsiooniga kaasunud üldist viletsust ja baltisaksa kultuuri hävingu ohtu ning kus ainus pääsetee sellest lootusetust olukorrast oleks Baltimaade liitmine Saksamaaga. Peale selle korraldati suurejooneliselt kavandatud aktsioon koguda rahvalt allkirju – ka eestlaste seas – üleskutsele Baltimaade liitumiseks Saksamaaga, kuid selle tulemused jäid kesiseks.¹⁹

Baltimaade riikliku kuuluvuse ja poliitilise struktuuri küsimustega tegelemisel oli rüütelkondade esindajana keskne kuju ülalnimetatud Heinrich von Stryk. Tema oli ka algul üks Baltimaade Saksamaaga liitumise mõtte energilisemaid pooldajaid. Juba 1916.–1917. aasta talvel saadeti Stryki juhtimisel üks eriline Balti rüütelkondade delegatsioon Saksamaale

pinda sondeerima Saksa sõjaväe saatmiseks Baltimaale. See ülesanne ja Baltimaade Saksamaaga liitumise projekt olid Stryki järgnevate aastate tegevuse raskuspunkt. Sealjuures oli ta pidevas ühenduses Saksamaa valitsusorganitega nii kirjalike pöördumiste kui isiklike vastuvõttude kaudu. Samuti oli Balti rüütelkondade ametlik deklaratsioon 3. jaanuarist 1918 Baltimaade Venemaast lahku löömise kohta redigeeritud Stryki poolt.

Bresti rahuleping 3. märtsil 1918 valmistas baltisakslastele suure pettumuse, sest see ei sätestatud mitte Baltimaade liitmist Saksamaaga, vaid ainult regiooni asetamist Saksa politseivõimu alla, kuni selle riikliku kuuluvuse küsimus oleks saanud üldise rahulepinguga täieliku lahenduse. Sellele reageerisid Eesti- ja Liivimaa rüütelkonnad oma ühendamise maanõukogu koosolekul 1918. a. aprillis Riias, kus võeti vastu otsus pöörduda kirja vormis keiser Wilhelm II poole, et Saksamaa võtaks Baltimaad oma kaitse alla ja liidaks nad personaalunioonis Preisi kuningaga alaliselt Saksa riigi külge. Pöördumise pidi keisrile isiklikult üle andma eriline deputatsioon. Nii maanõukogus kui ka rüütelkondade deputatsioonis mängis Stryk tähtsat osa.²⁰

Suvel-sügisel 1918 toimus aga Stryki vaa-detes ümberorienteerumine. Vastupidiselt rüütelkondade juhtkonna enamusele, kes jätkuvalt nägi Baltimaade liitmist Saksamaaga kui ainuvõimalikku Baltimaade riikliku kuuluvuse lahendust, lansseeris Stryk nüüd uue projekti, mille sihiks oli moodustada ühtne iseseisev Balti riik. Meelemuutusel oli kaks põhjust. Esiteks võinuks üha süvenev demokraatlik valitsusviis Saksamaal ohustada Baltimaade rüütelkondade juhtpositsiooni, mis rajanes seisuslikul ühiskonnakorral. Peale selle nägi Stryk Saksamaa olude hea tundjana ilmselt juba varakult ette Saksa keisririigi möödapääsamatut kaotust maailmasõjas ning see oleks nurjanud ka Baltimaade Saksamaa-

¹⁹ A. Piip. Tormine aasta, lk. 47 j.; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünni, lk. 266 jj.; A. von Taube. Die deutsch-baltische Führungsschicht, lk. 112 jj., 160 jj.; W. Lenz sen. Eine Kundgebung deutscher Vereine in Riga aom 23.12.1917. Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1974. Lüneburg, 1973, lk. 61–67.

²⁰ A. von Taube. Die deutsch-baltische Führungsschicht, lk. 104 jj., 170 jj. ja Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 79 jj.

ga liitmise. Kuna Baltimaade riikliku kuuluvuse küsimus oleks nii või teisiti aktualiseerunud tulevasel üldisel rahukonverentsil, siis oleks lääneliitlastel olnud kahtlemata öelda kaaluv sõna. Baltimaade Saksamaa alla jäämisega ei oleks vähemalt Inglismaa kindlasti nõustunud.

Lõpliku löögi kavandatavale Preisi-Balti personaalunioonile andis Saksamaa valitsuse 1918. aasta septembris avalikustatud negatiivne hoiak projekti suhtes ning keisri samaaegne Eesti- ja Liivimaa iseseisvuse ning Eesti Maapäeva kui kõrgeima võimu tunnustamine, vaatamata sellele, et Baltimaade Regentnõukogu pöördus ametlikult Saksamaa valitsuse poole seda mitte teha.²¹ Sündmus tekitas rüütelkondades Saksamaa suhtes kriitilise hoiaku. Küsimus sai eriti aktuaalseks Saksa okupatsioonivägede lahkumisel Baltimailt 1918. aasta sügisel, kui poliitiline vaakum hakkas baltisaksa rahvusgrupi ühiskondlikku positsiooni ja füüsilist kindlust ohustama. Stryk alustas kohe läbirääkimisi Saksamaa valitsusringkondadega Saksa sõjaväe allesjätmise kohta Baltimaale. Neil läbirääkimistel esines ta üsna ultimatiivselt, ähvardades baltisakslastele mitte appi tuleku korral šikaneerida Saksamaa valitsust kommunistliku ohu suhtes, tehes tervele maailmale avalikuks üleskutse “Hilferuf an die Welt”. Ähvardus jäi teostamata, sest Saksa keisririik langes paar nädalat hiljem revolutsioonisündmustes kokku.²²

Sellega seoses esitas Stryk rüütelkondadele ultimatiivse nõudmise saada piiramatu volitus tegutseda iseseisva Balti riigi loomiseks, mille ta novembris 1918 Baltimaade Ühendatud Maanõukogult ka sai kui “Baltimaade välisasjade komissar”. Uue riigi oli Stryk kavandanud hertsogiriigina – nüüd Mecklenburgi hertsogi Adolf Friedrichi all –, sest rüütelkondade juhtiv positsioon oleks olnud garanteeritud ainult monarhistliku riigikor-

ra puhul. Oma volituse alusel hakkas Stryk nüüd taotlema suhete loomist koguni lääneliitlastega ja kavatses Balti hertsogiriigi nendepoolset tunnustamist. Need katsed ebaõnnestusid aga nii inglaste kui ka prantslaste tõrjuva hoiaku tõttu, ja ka Eesti poliitilised ringkonnad, keda Stryk püüdis oma projekti toetuseks mobiliseerida, ütlesid igasugusest koostööst tema ja Baltimaade Regentnõukoga kategooriliselt ära. Stryk ei lasknud end siiski sellest heidutada, vaid pöördus nüüd abi otsima Rootsist.²³

22. oktoobril 1918 saatis Rootsi suursaatkond Berliinis teate Rootsi välisministeeriumile, et “Liivimaa maamarssal Heinrich von Stryk” tulevat Stockholmi, kus ta taotlevat vastuvõttu Rootsi välisministri juures ja kavatses ühendusse astuda ka *Entente*’i riikide esindajatega. Kokkusaamise eesmärgiks oli Stryki arvates vajadus arutada kommunistliku hädaohu taustal Baltimaade riikkondlikku kuuluvust ja korraldust selles regioonis. Et Rootsi sai nüüd Stryki plaanides väljapaistva positsiooni, tulenes sellest, et pärast Tsaari-Venemaa kokkuvarisemist tekkinud võimuvaakumis tuli Stryki arvates pöörduda tagasi 1710. aasta kapitulatsioonaktide ja 1721. aasta Uusikaupunki rahulepingu juurde, kui Rootsi loovutas Eesti- ja Liivimaa Venemaa-le. Seega oli Rootsi Baltimaade edasise riikliku korralduse loomisel üks tähtsaid osalisi.²⁴

Paar nädalat hiljem andis Stryk Stockholmis isiklikult vastavasistulise noodi üle Rootsi välisministrile Johannes Hellnerile. Selle sissejuhatavas osas kirjeldab ta viimase aja üldist arengut Baltimaades, kusjuures ta mainib avaliku võimu organiseerimisel ainuüksi rüütelkondi ja nende organeid. Ta toonitab ka häbenematult, et nüüd on parimad eeldused selleks, et erinevad rahvusgrupid saaksid uue korra loomiseks ühineda rüütelkondade maanõukogu juhtimisel. Stryk pöördub

²¹ A. Piip. Tõrmine aasta, lk. 172 jj.; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünn, lk. 325 jj.; A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 137 jj.

²² A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 151 j.

²³ A. Piip. Tõrmine aasta, lk. 173 jj.; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünn, lk. 325 jj., 518 jj.; A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 170 jj.

²⁴ Rootsi suursaatkond Berliinis Rootsi välisministeeriumile 22.10.1918. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1902, 6 A 38, Vol. 287.

Rootsi valitsuse poole palvega, et see koostöös Inglismaa valitsusega tunnustaks rüütelkondade ühendatud maanõukogu kui Baltimaade kõrgeimat poliitilist võimu ja toetaks uut korraldust Baltimail oma eestkostmisega rahvusvahelises riikide peres.²⁵

Oma uut Baltimaade riigikorra plaani täpsustas Stryk ühes ulatuslikus memorandumis 6. jaanuarist 1919, mille ta esitas omaenese nimel välisminister Hellnerile mõni päev hiljem.²⁶ Stryk alustab aktuaalse korralageduse ajaloolise tagapõhja selgitamisest, kusjuures ta näeb teravate sisemiste vastuolude peapõhjust eestlaste ja lätlaste “agressiivses rahvuslikus šovinismis” – ning selleks, et päästa kogu regiooni täielikust anarhiast, peavad erinevad rahvusgrupid hakkama ühiskonnakorra ülesehitamisel tegema koostööd. Riikliku sisekorra mudeliks peab Stryk Šveitsi, kus erinevad rahvused saavad ise oma siseelu korraldada. Selleks tulevat Baltimaad jagada kuude kantonisse: Eestimaa, Põhja-Liivimaa, Lõuna-Liivimaa, Saaremaa, Kuramaa ja Riia linn koos juurdekuuluva maa-alaga. Igal kantonil oleks oma parlament, kus erinevad rahvused oleksid proportsionaalselt esindatud. Kogu Baltimaade elanikkonna ühisteks vajadusteks ja ülesanneteks tuleks peale selle moodustada riigiparlament. Selles uues riiklikus moodustises kehtiksid ühised mõõdud ja ühine raha ning eraomandi puutumatus oleks kindlustatud seadusega. Üldine väetee-
nistus oleks asendatud kutselise palgaväega ja üleriikliku sandarmeeriaga. Peale selle on Stryk oma memorandumis visandanud terve rea konkreetseid ettepanekuid halduse, valimiskorra, kohtu- ja maksukorralduse ning kooliolude alal. Hoolimata sellest, et Stryki kavandatud ühiskonnakorraldus uues Balti riigis lähtus formaalsest proportsionalismist ja võrdõiguslikkusest eri rahvusgruppide vahel, oli juhtpositsioon selles antud siiski balti-

sakslastele. Stryk toonitab nimelt, et Kerenski valitsus tegi suure vea, andes poliitilise võimu Baltimail üle kohalikele omavalitsustele, mida juhendasid harimatute eesti ja läti masside arusaamad, samal ajal kui baltisakslased moodustasid 85% intelligentsist ja olid see ühiskonnakiht, mis oli Baltimail seni valitse-
nud ja mis ainsana oli käesolevas kaootilises olukorras võimeline korda looma.

Riikliku kuuluvuse asjus lükkas Stryk kategooriliselt tagasi kõik spekulatsioonid Baltimaade liitmiseks Saksamaa/Preisiga ja kinnitas, et niisugune arusaam on baltisakslaste seas täielikult domineeriv. Puuduliku informatsiooni tõttu olevat läänერიიკიდეს kahjuks vastupidine ettekujutus. Küll aga nägi Stryk võimaliku olevat Baltimaade ühendamise Venemaaga föderatiivsel alusel, kui seal ainult saaks valitsema demokraatlik kord. Stryk määratles Baltimaid täpsemalt kui Venemaa võimalikku “tribuutriiki”. Venemaa esindaks sel juhul Baltimaid poliitiliselt rahvusvahelistes suhetes, aga näiteks kaubanduses kehtiksid Baltimaade ja välisturgude vahel otsesised demed. Oma sisemises halduses ja ühiskondlikus korralduses oleksid Baltimaad täiesti autonoomsed. Neil oleks ka oma riigilipp ja nad ei peaks andma sõdureid, kui Venemaa satub sõtta. Stryki arutelu Baltimaade liitmise kohta Venemaaga rajanes vähemalt osaliselt asjaolul, et baltisakslaste seas oli ringkond, kes pooldas ka seda alternatiivi (“die russisch orientierten Balten” – ‘vene orientatsiooni-
ga baltlased’); Judenitši armees teenis muide hulk baltisaksa ohvitseri. Oma esindaja kaudu Pariisi rahukonverentsil oli see ringkond ühenduses ka vene valgete poliitikutega, kes olid aga väga kriitilised Stryki plaani suhtes, mis nende arvates ei arvestanud küllalt Venemaa riiklike huvidega.²⁷

Välisminister Hellneri võimalikest kõnelustest Strykiga memorandumis käsitle-

²⁵ E. von Dellingshausen. Im Dienste der Heimat, lk. 346.

²⁶ “Memorandum zur Lage im baltischen Gebiet vom 6. Januar 1919”. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1902, 6 A 38, Vol. 287. – Akti esiküljel on logo “Baltische Landesvertretung” ja sellele on pliiatsiga tehtud märkus rootsi keeles: “Edasi antud Eesti ja Läti esindajatele, aga veel mitte Clive ‘le ja Morris ‘ele”. – Clive oli *chargé d’affaires* Suurbritannia Stockholmi saatkonnas ja Morris oli USA suursaadik Stockholmis. – Vaata ka A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 170 jj.

²⁷ A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 203 jj., 231 jj.

tud küsimuste kohta ei ole säilinud mingeid märkmeid, ka mitte mingit kirjalikku vastust Strykile. Küll on aga Hellner mõningal määral tutvustanud ja kommenteerinud Stryki ettepanekuid oma pikas ringkirjas 3. veebruarist 1919 kõigile Rootsi suursaadikuile Euroopas, Washingtonis, Tokyos ja ka Buenos Aireses.²⁸ Ringkirja pearõhk lasub siiski Eesti rahvuslike ringkondade tegevuse kirjeldusel iseseisva vabariigi loomisel, kusjuures eraldi mainitakse Eesti välisdelegatsiooni taotlust 4. veebruarist 1918 saada Eesti ajutisele valitsusele Rootsi tunnustus. Välisminister Hellner selgitab saatkondadele Rootsi ametlikku seisukohta järgmiselt: olgugi, et momendil ei saa Rootsi formaalset tunnustust anda, on ta valmis astuma Eestiga *de facto* suhetesse. Seega saavutas ametlik Eesti siiski nii Rootsi kui ka Lääne suurriikide esialgse tunnustuse, kuid Stryki poolt esindatud baltisaksa rüütelkondade organeid tunnustas vaid Saksa okupatsioonivalitsus Baltimail.

1919. aasta sügiseks oli baltisaksa rüütelkondadele selgunud, et kõik lootused toetuse saamiseks Lääne suurriikidelt ühe ühtlase Balti riigi (*Baltischer Gesamtstaat*) loomiseks iseseisvate Eesti Vabariigi ja Läti Vabariigi asemel olid haihtunud. Ometi jätkas osa Balti suurmaapidajaid võitlust oma huvide eest, nüüd peamiselt eksiilis ja rohkem kallakuga Eesti maareformi vastu. Aktivistide esirinnas oli nüüdki Stryk. 1920. aasta kevadel, kui Nõukogude Venemaa oli Tartu rahuga tunnustanud Eesti iseseisvust, ning enne, kui Lääne suurriigid olid andnud Eesti Vabariigile *de iure* tunnustuse, tegutses Stryk jälle üliagaralt Stockholmis, et päästa oma Balti riigi projektist, mis veel päästa andis, või et vähemalt Baltimaade poliitilist võimustruktuuri poleks konstitueerinud Eesti Vabariik ja Läti Vabariik.

Selleks ajaks olid Stryki plaanid Baltimaade riikliku kuuluvuse küsimuses jälle muutunud või õigemini ajakohastunud. Nüüd seadis ta sihi Baltimaade ühendamisele Rootsiga.

Aprillis 1920 edastas Stryk Rootsi uuele välisministrile Erik Palmstiernale rea esildisi koos lisadega. Peale selle läkitas ta eraldi kirjad Rootsi kuningale, valitsusele ja kindralstaabi ülemale. Siinjuures on esmalt huvitav tõdeda, kelle mandaadi alusel ütles Stryk end toimivat. Väärrib mainimist, et ta ei esine enam rüütelkondade esindajana, mida ta varem oli alati teinud, sest selleks ajaks olid Baltimaade rüütelkonnad oma avalikõigusliku staatuse kaotanud, ja see oli teada ka Rootsis. Selle asemel ütleb Stryk end tegutsevat "arvukate poliitiliste sõprade ülesandel balti kodanlikest ringkondadest", teisel "selle maa kodanluse nimel". Stryk toonitab sissejuhatavalt, et ta ei saa täpsustada talle mandaadi andnud poliitiliste sõprade grupi liikmeid, sest see ohustaks puhtfüüsiliselt nende eksistentsi, kuna suur osa neist elab "Eesti terroristide võimupiirkonnas" ("im Machtbereich der estnischen Terroristen"; NB! – aprillis 1920). Ka polevat olnud võimalik korraldada delegaatide valimisi ja volituste kogumisi, sest suur osa baltisakslastest olevat pagendatud eksiili üle kogu maailma. Seepärast on Stryk moraalse õiguse alusel ja kohustusel võtnud endale ülesandeks esitada seisukohad ja soovid oma kaasmaalaste nimel.²⁹ Stryki erinevais esildistes Rootsi võimudele esineb rida alateemasid, mis koonduvad üheks üldiseks abipalveks, mille sõnastus vastavalt adressaadile on muundatud.

Stryk alustab alati pildi maalimisega aktuaalsest olukorrast Eestis, kusjuures oma laiades pintsli tõmmetes kasutab ta ainult musta värvi. Üldine olukord olevat muutunud troostituks ja lootusetuks. Valitsevat toiduainete ja igapäevaste tarbekaupade suur puudus. Tervishoid ja muu ühiskondlik teenindus ei toimivat. Valitsus ei suutvat ega tahtvatki olukorda parandada. Maal valitsevat üldine majanduslik ja moraalne laostumine. Eriti võimatuks olevat tehtud baltisaksa rahvusgrupi elu – nende varandus on neilt maaseadusega röövitud. Rahva seas olevat

²⁸ "Sveriges ställning till den baltiska frågan" ("Rootsi seisukoht Baltimaade küsimuses"). Välisministeeriumi ringkiri Rootsi saatkondadele. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1902, 6 A 38, Vol. 287.

²⁹ Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv. Striderna i Östeuropa IV. UD 1920, HP 1438.

teravad vastuolud, mis takistavad riiklikku ülesehitustööd. Kodanikuõigust ähvardavat täielik kokkuvarisemine – isikliku vabaduse asemel sunnitakse baltisaksa vähemusrahvuse liikmed maapakku, eraomandi põhimõtte tunnustamise asemel käib isikliku vara sundvõrandamine. Kultuurilise arengu asemel toimuvat kõigi haridusvõimaluste kiire alalakäik. Rahvusliku tolerantseuse asemel valitsevat piiritu sallimatus. Kodanikumoraali kindlustamise asemel võrgutavat korrumpeerunud ja südametunnistusega ametnikkond inimesi kõlblusetusse. Majandusliku puuduliku juhtimise tagajärjel olevat tootlikkus kõikidel aladel kadunud, mis tegevat riikliku edasikestmise võimatuks. Valitsuse poliitika on viinud kogu maa viletsusse, ja kui abi veel kaheteistkümnendal tunnil ei tule, siis on avatud tee anarhiale ja kommunismile – see on Stryki lõppjärelendus.³⁰

Sellest õudusstsenaariumist lähtudes formuleeris Stryk Rootsi võimudele oma soovid ja lootused Baltimaade abistamiseks. Abipalved olid osalt väga üldist laadi, osalt aga üsnagi üksikasjalikud. Kirjas Rootsi kuningale kirjeldab Stryk valitsevat õigusetut olukorda Baltimail ja vastandab selle ülistavalt kultuursele ühiskonnakorrale, mille oli Rootsi ajal kehtestanud kuningas Gustav Adolf. Pöördumine avaldab lootust, et Baltimail valitsevast terrorist võiks kindlasti võitu saada, kui Tema Majesteet laseks õigest kultuurist ja Rootsi tsivilisatsiooni õnnistusest osa saada (“uns teilnehmen lassen an den Segnungen schwedischer Civilisation”).³¹ Seega apelleeris Stryk kuninga üldisele moraalsele toetusele, ilma et ta oleks esitanud mingit konkreetset taotlust, mis oli ka arusaadav, arvestades Rootsi kuninga poliitilisi võimupiire.

Pöördumises Rootsi kindralstaabi ülema poole on Stryki abipalve juba tunduvalt kind-

lakujulisem. Ta viitab esmalt Rootsi uhkele traditsioonile olla reformatsiooni ja südametunnistuse vabaduse kaitsja, mille nimel Rootsi sõjavägi on vapralt ja kuulsusrikkalt võidelnud. Stryk loodab, et Rootsi sõjavägi oleks ka nüüd valmis Baltimail kaitsma tsivilisatsiooni, kultuuri ja moraalseid väärtusi idast ähvardava Nõukogude Venemaa vastu. Ta lubab sel juhul Rootsi sõjaväele baltisakslaste poolt igasugust abi. Nooremad, kes on *Landeswehr*'is teenides saanud sõjalisi kogemusi ja kes oskavad kohalikke keeli ja tunnevad kohalikke olusid, võiksid teenida Rootsi sõjaväge tõlkide ja teejuhtidena, vanemad võiksid aga tegutseda üldistes sõjalis-administratiivsetes ülesannetes. Stryk loodab ka, et Rootsi diplomaatidel õnnestub veenda rahvusvahelist poliitilist foorumit, et Rootsi sekkumine sõjategevusse Baltimail ei tähenda mingit territoriaalset vallutust, vaid kultuuriliste ja idealistlike väärtuste kindlustamist ja Venemaalt lääne poole leviva anarhia, viletsuse ja bolševismi tõkestamist.³²

Kõige kaalukam Stryki poolt Rootsi võimudele edastatud pöördumine abi saamiseks oli ootuspäraselt suunatud Rootsi valitsusele. Selles oli ka selgelt välja öeldud Stryki kavatsuste tegelik lõppeesmärk – nimelt Baltimaade viimine Rootsi alla. Stryk visandab kavatsetavas ühisriigis Rootsi ja Baltimaade suhteid kaheksateistkümnnes punktis, mis käsitlevad nii riigiõiguslike positsioonide kindlaksmääramist kui ka Baltimaade kohalike haldusalaste struktuuride paikapanemist.³³

Kõigepealt konstateerib Stryk, et suverääniõigus Baltimaade üle, mis 1721. aasta Uusikaupungi rahuga anti üle Tsaari-Venemaale, tuleb pärast selle riigi lakkamist Rootsi kasuks taastada. Kõnealune piirkond peab hõlmama kõiki neid maa-alasid, mis 1710. aastal kuulusid Rootsi riigi koosseisu.

³⁰ Stryk välisminister Erik Palmstiernale 22.04.1920, koos lisaga “Die Lage in Livland, Estland und der Insel Ösel im April 1920”. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1920, HP 1438.

³¹ Stryk Rootsi kuningale 22.04.1920. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1920, HP 1438.

³² Stryk Rootsi kindralstaabi ülemale, dateerimata (aprillis 1920). Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1920, HP 1438.

³³ Stryk välisminister Erik Palmstiernale 22.04.1920, dateerimata lisa “Zur Information der Königlichen Regierung über die Wünsche und Hoffnungen der Livländer, Estländer und Bewohner Ösels”. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1920, HP 1438.

Baltimaade rahvaste sooviks on üks tugev Stockholmi keskendatud kuninglik riigivõim, mida teostab Rootsi riigi valitsus. Baltimaade diplomaatiline ja konsulaarne esindus allub vastavatele Rootsi võimuorganitele. Riiklikku keskvoimu Baltimail esindab kogu piirkonnas kuninglik asehaldur ja kuninga poolt ametisse nimetatud kubernerid erinevates provintsid. Kui Rahvasteliitu kuuluvad riigid tunnustavad Rootsi haldusmandaati Baltimaade üle, peavad praeguste Eesti ja Läti "provisorsete valitsuste" õigused ja funktsioonid lõppema – need kantakse üle Rootsi valitsusele. Baltimaade tsiviilõigus pärineb ajalooliselt alamaksa, Rooma ja Rootsi maaõigustest. Oleks otstarbekas kohandada kohalik tsiviilõigus praeguse Rootsi õigusega. Kohtunikud Baltimail peaksid saama ametisse nimetatud kuningliku dekreediga. Baltimail peaks kehtima ainult Rootsi raha. Oleks vaja, et Soome laht kuulutataks neutraalseks tsooniks, kus Rootsi merevägi vastutaks rahu ja korra säilimise eest.

Baltimaade sisekorda puudutades leiab Stryk, et kuningliku valitsuse juurde Stockholmis tuleks luua Baltimaade esindused, kes informeeriks ja annaks nõu kohaliku iseloomuga küsimustes. Esindused tuleks valida kõigi suuremate rahvusgruppide hulgast – eestlastest, lätlastest, baltlastest (s. t. baltisakslastest), rootslastest ja "heebrealastest", aga mitte venelastest. Teatud küsimuste arutamisel võraste võimudega võib Rootsi valitsus vajaduse korral kutsuda informatsiooni andmiseks kohale esindajaid Baltimailt. Endised Eesti- ja Liivimaa kubermangud peaksid moodustama erinevad haldusüksused ja Saaremaa peaks säilitama oma varasema eriseisundi. Riiklike haldusüksuste juurde tuleks valimiste teel moodustada nõuandvad korporatsioonid. 1888. aastast kehtiv vene keele riigikeelestaatuse tuleb kaotada ja asendada rootsi keelega, kusjuures koolides tuleks tekitada võimalusi rootsi keele õpetamiseks. Samaaegselt tuleks aga ka sätestada kultuuri- ja keelealane autonoomia kõigile Baltimaade

rahvusgruppidele. Ühtki rahvusgruppi ei tohiks tuua ohvriks teiste rahvusgruppide majanduslikele, sotsiaalsetele ja kultuurilistele taotlustele. Seda saaks edukalt tagada kohalike omavalitsusorganite väljaarendamisega. Lõpuks esitab Stryk oma südameasja, nimelt et seisusliku korra säilitaksid korporatsioonid – esmajoones muidugi rüütelkonnad – ka siis, kui neile erilisi poliitilisi õigusi ei antaks.

Samaaegselt oma aktsiooniga Stockholmis aprillis 1920. aastal edastas Stryk Rootsi välisministeeriumile koopiad pöördumistest Ameerika Ühendriikide ja Prantsusmaa välisesinduste poole. Nendes kirjeldab ta raskest majanduslikku ja õiglusevastast olukorda Baltimail, kus inimesed ihaldavad tagasi vana Rootsi aega, mida esitatakse ülimalt positiivsena. Seepärast palub Stryk USA ja Prantsusmaa valitsusi mõjutada Rahvasteliitu, et Baltimaad saaksid jälle Rootsi riiki inkorporeeritud. USA-d kiidab Stryk selle eest, et ta ei ole kunagi usaldanud Eesti Vabariigi poliitilist küpsust ja majanduslikku kandejõudu, mistõttu USA on loobunud ka seda provisorset nähtust tunnustamast ("diesem Provisorium ihre Zustimmung versagt"). See-ga on USA hinnanud olukorda Eestis ka õigemini kui näiteks Inglismaa. Prantsusmaad meelitas Stryk oma pöördumises sellega, et "balti metsaomanike sündikaat" on otsustanud abistada sõjapurustustejärgset taastamistööd Prantsusmaal.³⁴

Vilunud poliitilise taktikuna oli Stryk vägagi teadlik, et ta ei saanud oma taotlusi ja soove lihtsalt ette laduda, vaid need tuli vormida rootslastele suupäraseks. Üks läbivaid teemasid Stryki kirjutistes on meenutada vana head Rootsi aega, kui Rootsi asus Baltimaid ja protestantismi vallutushimuliste ortodoksse Venemaa ja katoliikliku Poola vastu otsustavalt kaitsma. Sügavas tänutundes meenutab ta ka Gustav Adolfit ja kuninganna Kristiinat, kelle ettevõtmisel viidi läbi rida põhjanevaid reforme ja seati üldse majja kord, mis jäi püsima aastasadadeks. Stryk vaikib aga targu mainimast kuningas Karl XI

³⁴ Stryk Ameerika Ühendriikide välisministeeriumile ja Prantsusmaa suursaadikule Stockholmis, dateerimata koopiad (aprillis 1920). Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1920. HP 1438.

suurt mõisatereduktsiooni, mis viis Baltimaade rüütelkonnad Rootsi kuningliku ainuvalitsusega üliteravasse vastuollu.³⁵

Arusaadavalt kerkib küsimus, arutleb Stryk edasi, mis kasu on rootsi rahval sellest, et Baltimaad tuleksid jälle Rootsi alla. Ta nimetab kolme puudust, mis Rootsi arengut takistavad. Esiteks, sõltuvus toiduaineimportist, eriti teraviljast, teiseks, töövõimaluste puudus rootsi haritlastele ja, kolmandaks, turgude vähesus rootsi tööstustoodetele. Kõigist neist puudustest võiks oluliselt jagu saada, kui Baltimaad saaksid integreeritud Rootsi riiki ja majandusellu. Peale selle oli küsimusel veel tähtis poliitilis-strateegiline aspekt: Baltimaad kui osa Rootsi riigist oleksid efektiivselt tõkestanud lääne poole levimast kommunismi, mis ohustaks oluliselt ka Rootsit.

Stryki kõige kaaluvamad argumendid Rootsi-poolseks huviks laiendada võimu Baltimaale olid siiski majanduslikku laadi. Baltimaade inkorporeerimises nägi ta Rootsi kauba- ja tööturu tunduvat laienemist, kusjuures kaubandus Venemaaga pidi saama tähtsa rolli. Stryk oli ka optimistlik võimaluste suhtes saada laenusid Rootsi ja Ameerika suurpankadelt investeringuteks Baltimaale. Sellega oleks Rootsi ja Baltimaade huvide ühtsus ka tugevamaks muudetud. Üks eriti tähelepanuväärne idee, mille Stryk seoses sellega lansseeris, oli Baltimaade hõredalt asustatud alade koloniseerimine rootsi talupoegadega. Selleks oleks tulnud eraldada 30% suurmaapidajate põllumaast, aga mitte igast mõisast eraldi, vaid mõisnike ühisel kokkuleppel oleks varutud selleks suuremad ühtekuuluvad alad, mis ühtekokku moodustaksid 30% kogu Baltimaade põllumaast. Neile aladele oleks siis rajatud suuremad rootsi kolonistide asundused. Ei ole teada, kui palju oli Strykil baltisaksa mõisnike mandaati sellist ettepanekut esitada, aga see näib olevat mõeldamatu. Ehk rajas Stryk oma plaani Eestis juba nangunii käimas olevale mõisamaade võõrandamisele?

Oma suurejoonelistes plaanides Baltimaade Rootsi riigi alla viimisel nägi Stryk aga ka üht tõsist probleemi, nimelt naaberriikide võimalikku kadedust ja vastuseisu Rootsi territoriaalsele ekspansioonile. Ta oli ka sellele mõelnud ja lükinud seepärast oma plaani elemente, mis oleksid rahvusvahelisi komplikatsioone ennetanud. Stryk pakkus nimelt ka teistele riikidele võimalusi oma Baltimaade projektis kaasa teha. Nii oli ta näiteks valmis loovutama Norrale Riia linna, millest oleks saanud Norra protektoraadi all vabalinn. Taani oleks saanud Virumaa koos suurte metsatagavaradega ja peale selle Rakvere ja Narva linna, kustkaudu läksid soodsad kaubateed Venemaale. Hollandlased võinuks saada omale kauplemiseks Liibavi ja Vindavi. Seevastu Tallinn, samuti Pärnu, Haapsalu ja Kuressaare – kõik heade sadamatega – ning lisaks kogu maa oleks jäänud otseselt Rootsi võimu alla. Seega saanuksid kõik mõeldavad huvilised kompenseeritud ja neist saanuks uue Rootsi all oleva Balti riikliku moodustise kaasosanikud. Selline lahendus oleks loonud pealegi tugeva rahvusvahelise huvi- ja võimukeskuse, mis oleks kindlasti summutanud Venemaa agressiivseid kavatsusi Baltimaade suhtes.³⁶

Stryki energiline tegutsemine Stockholmis 1920. aasta aprillis ei kutsunud ilmselt Rootsi võimude poolt esile mingit vastukaja. Välisministeeriumi arhiivis ei ole vähemalt säilinud ühtki kirjakoopiat Strykile. Vastupidi, ühele tema poolt välisministeeriumile edastatud kirjutisele on pliiatsiga tehtud märkus: “Meie ei pea selle kohta oma arvamust avaldama.”

Muutuval rahvusvahelisele olukorrale vastavalt muutis ka Stryk mitu korda Baltimaade riikliku kuuluvuse küsimuses oma taotluste lõppsihti. Ta algseisukohaks oli Baltimaade inkorporeerimine Saksa keisririiki, sellele järgnes niisamuti versioon Saksamaaga ühinemiseks, aga personaalunioonis Preisi kuningriigiga. Seejärel toetas Stryk Balti hertsogiriigi ideed ühe Mecklenburgi vürsti

³⁵ Stryk välisminister Erik Palmstiernalle 22.04.1920. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1920, HP 1438.

³⁶ Stryki kirjutised Rootsi võimudele aprillis 1920. Vaata viiteid nr. 29–35.

juhtimisel, arvestades samaaegselt võimalusega moodustada “Balti tribuutriik” Venemaa koosseisus, kui keiserlik unitaarne Venemaa oleks kujundatud ümber rahvuslike osariikidega föderatiivseks riigiks. Edasi omistas Stryk erilist tähelepanu võimalusele moodustada iseseisev Balti ühisriik Šveitsi eeskujul. Tema viimaseks plaaniks jäi Baltimaade viimine Rootsi alla. Tulemusteta aktsiooniga Stockholmis 1920. aasta aprillis Stryki tegevus Baltimaade riikliku kuuluvuse küsimuse lahendamisel lõppes ja ta lahkus poliitiliselt lavalt jäädavalt. Võib veel lisada, et Stryki ülkirjeldatud tegevuses näis pearõhk olevat olnud Eestil ja mitte Baltimail tervikuna.

Siinkohal on väärt mainida, et mõte Eesti taasühendamisest Rootsiaga oli tol ajal aktuaalne veel mitmeski erinevas poliitilises ringkonnas. Esimese maailmasõja ajal kerkis Rootsis esile üks tahtejõuline ideoloogilis-poliitiline mõttevool, mis propageeris aktiivset Rootsi välispoliitikat. Need nn. aktivistid, peamiselt konservatiivselt tiivalt, nõudsid “Saksamaaga julget liitumist sõjas Venemaa vastu”. Aktivistide visiooniks oli Soome ja Eesti vabastamine Venemaa alt ja nende integreerimine mingisse suuremasse Põhjamaade föderatsiooni Rootsi juhtimisel; Gustav Adolfi aegne strateegiline piir Venemaaga pidi taastatama ja seega oleks Eesti sattunud jälle Rootsi ülevõimu alla. Aktivistide tegevus oli viimane väljendus Rootsi 200-aastastele revanšistlikele plaanidele Venemaa suhtes.

Pärast Veebruarirevolutsiooni arutati äsjaloodud Eesti kohalikus omavalitsusorganism Maapäeval Eesti tuleviku küsimusi, kusjuures konstateeriti murelikult, et Eestil oleks raske kaitsta end iseseisva riigina, kui Venemaa ja Saksamaa sõjast ja revolutsioonist kosuvad ning aktiveerivad oma endise huvi Baltimaade vastu. Selles olukorras lansseeris Jaan Tõnisson mõtte, et Eesti oleks võinud

Rootsiga moodustada ühisriigi. Selle mõtte edastas Eesti välisdelegatsioon Rootsi võimudele 1918. aastal, aga ettepanek ei leidnud sealtpoolt positiivset vastuvõttu.

Eesti ja Rootsi ühisriigi loomise mõte tuli veel ühelt veidi ootamatult poolelt. Esimese maailmasõja ajal septses “eesti rahvuslik üksikvõitleja” Aleksander Kesküla Eesti tuleviku kohta mitmesuguseid plaane. Tal olid tihedad suhted mitmete riikide ja rahvusvaheliste liikumiste tippudega, nagu näiteks Saksamaa kindralstaabiga, Lenini bolševikega ja ülemaailmse oikumeenilise liikumise portaalkuju, Rootsi peapiiskopi Nathan Söderblomiga. Kuna Kesküla plaanid välistasid Eesti osas iga riikliku koosluse Venemaa ja Saksamaaga ning kuna tal samal ajal ei olnud usku Eesti võimalustesse jääda iseseisva riigina püsima, jäi tal üle vaid Rootsi ja Eesti ühisriigi alternatiiv ning selle pikendusena unistus ühisest Põhjamaade föderatsioonist vastukaaluks Venemaale ja Saksamaale.³⁷ Eesti Rootsi alla viimise projekt atraheeris seega mitmeid ringkondi. Mingit koostööd või ühisaktsioone Rootsi aktivistide, Eesti poliitikute, Aleksander Kesküla ja Stryki vahel aga ei toimunud, sest huviliste lähtepunktid olid selleks liiga erinevad.

Stryki kõrval tuleks kindlasti nimetada veel üht aktiivset Balti aadelkonna tegelast, kes ka tundis Baltimaade riikondliku korralduse tuleviku pärast muret, nimelt Raiküla krahvi Hermann von Keyserlingi. Tema arvamist mööda puudusid eestlastel ja lätlastel iseseisva riigi juhtimiseks küpsus ja kogemused, mispärast ainuõige lahendus oleks olnud rajada mitme rahvusriigi asemel “ein gesamtbaltischer Staat”. Selle uue riigi, mis oleks moodustanud vahelüli teutooni ja slaavi maailma vahel, võinuks luua paljurahvuselise Belgia eeskujul, kus siis oleksid olnud soodsad eeldused eestlastest, lätlastest, sakslastest

³⁷ A. Loit. Das Baltikum in der Aussenpolitik Schwedens im 18.–20. Jahrhundert. Eine Übersicht. – Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Festschrift für Gert Pistohlkors zum 70. Geburtstag. Hrsg. von N. Angermann, M. Garleff und W. Lenz. Schriften der Baltischen Historischen Kommission. Band 14. Münster, 2005, lk. 84 j.; A. Loit. Relationen mellan Estland och Sverige 1918–1940. – En översikt. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat XIII. Stockholm 2006 (trükkimisel); Keskülast on viimasel ajal ilmunud rida artikleid K. Jaansonilt: Looming 1990, nr. 7, Akadeemia 2000, nr. 9 ja Tuna 2003, nr. 1; 2004, nr. 1 ning 2005, nr. 1 ja 4.

ja venelastest ühe uue balti rahvuse kujunemiseks. Sel moel oleks võinud võitu saada ka vastuoludest erinevate rahvusgruppide vahel. Baltisakslastele aga kui kõige kõrgemaiseisvamale rahvusgrupile oleks tulnud ka vormiliselt säilitada selles uues riigis juhtpositsioon.³⁸ Kuna see oli ühe üksiku mõtleja idee, mis ei ankurdu laiemates poliitilistes ringkondades, siis jäi see ka ainult kavatsuste pinnale.

Kõigil baltisakslaste ringkondadest lähtunud erinevatel ettepanekutel Baltimaade riikliku korralduse kohta oli üks ühine põhisekoht: kõike muud kui Eesti ja Läti iseseisvad vabariigid, ning baltisakslaste poliitilise ja kultuurilise juhtpositsiooni võimalikult ulatuslik säilitamine.

*

Baltimaade riikliku korralduse kõrval oli ka teine tähtis küsimus, mis viis baltisaksa rüütelkonnad Eesti Vabariigi ametivõimudega laupkokkupõrkesse – nimelt maareform. Eesti maaseadus, mis võeti vastu Asutavas Kogus 10. oktoobril 1919 ja mille alusel sundvõrandati vanad rüütelmõisad, tekitas baltisaksa aadlike hulgas suurt kibedust. Maareform ei jäänud ainult Eesti sisepoliitiliseks küsimuseks, vaid sai tõsiseks probleemiks ka Eesti Vabariigi välispoliitilistes suhetes, ning selle eest hoolitsesid baltisaksa rüütelkondade ringid. Ka sellel rindel oli ülalnimetatud parun Stryk üks aktiivsemaid tegelasi. Oma paljudes välisriikide esindustele suunatud propagandistlikes esitistes koos üksikasjaliste lisadega maaseaduse rakendamise kohta kirjeldab ta viletsust, mis oli tabanud eksproprieeritud suurmajandite omanikke.

Kriitika raskuspunkt lasus maareformi õiguspärasusel, rüütelkondade nägemust mööda selle ebaseaduslikkusele, millele oli jämedalt rikutud eraomandi puutumatuse põhimõtet. Eriti raskendavaks asjaoluks pidasid

rüütelkonnad seda, nagu oleks Eesti valitsus murdnud oma lubadust Inglismaa valitsusele baltisaksa aadlimõisaid mitte sundvõrandada. Pealegi ei näinud maaseadus ette mingit hüvitust konfiskeeritud mõisate eest ja alles hulk aega hiljem ning rahvusvahelise surve all otsustas Eesti valitsus anda mingit kompensatsiooni, mis oli aga kaugel alla turuhinna. Kriitikud taunisid teravalt ka seda, et mõisate riigistamine tabas ainult baltisaksa rahvusgrupi liikmeid; see väide ei olnud aga täiesti korrektne, sest tabatute seas oli ka teiste riikide kodanikke.

Rüütelkondade kriitika oli aga rihitud ka maareformi väidetavate majanduslikult negatiivsete tagajärgede vastu. Reform olevat otseselt kahjulik põllumajanduse arengule, sest hästitoimivad suurmajandid killustati ebaökonomseteks kääbusmajandeks ("Zwergwirtschaften"). Saaremaal olevat pealegi antud maad kooperatiivsetele ühistutele, mis tegevat lõpu individuaalmajapidamistele ja avavat tee kommunismile. Metsi laastatavat massilise röövmajandusega. Kõigele lisaks hävivat nii mõisad kui traditsioonilised kultuurikeskused maal. Stryk ei vaidlusta riikliku maafondi moodustamise vajadust, aga tema järgi peaks see toimuma sel teel, et riik ostaks vabal kinnisvaraturul välja pakutud maad, mitte ei konfiskeeriks suurmaapidamisi.³⁹

Balti rüütelkondade negatiivsed hinnangud Eesti maareformi kohta, mis edastati välisriikide esindajatele, liikusid peamiselt Stryki vahendusel. Peale selle oli aga rüütelkondade ringkonnist rida teisigi isikuid, kes propagandas maareformi vastu tegutsesid rahvusvahelisel tasemel aktiivselt. Siin mõningad näited.

20. novembril 1919 lähetas üks Eestimaa rüütelkonna juhtivaid tegelasi, vabahärra Alfred von Schilling kirja USA presidendile Thomas Woodrow Wilsonile. Sissejuhatavalt viitab ta tunnustavalt presidendi rahuprogrammile ja toonitab eriti vajadust garanteerida

³⁸ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 506 j.; W. Lenz jun. Graf Hermann Keyserlings Bemühungen um Englands Beistand, lk. 69 jj.; A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 116 jj., 233 j; J. Undusk. Eesti kui Belgia, lk. 56 jj.

³⁹ Stryki kirjutised Rootsi võimudele aprillis 1920. Vaata viiteid nr. 26 ja 29–35.

rida vähemusrahvuste eksistentsi ja nende varandusi. See kehtib eriti Eesti kohta, kus baltisaksa rahvusgrupp on mõisate sundvõõrandamisega ruineeritud. Ja ometi oli see rahvusgrupp see, kes astus koos Judenitši armee esimesena ja otsustavalt võitlusesse bolševike vastu. Selles võitluses langes muide ka Schillingi poeg. Eraomandi puutumatus kaitse ei ole aktuaalne mitte ainult tema enda rahvuskaaslastele, toonitab Schilling, vaid tervele maailmale, kus bolševism on parajasti levimas. Suurvõimude interventsiooniga saaks selle arengu peatada ja niiviisi ka Eesti maareformi katastroofilisi tagajärgi kaudselt leevendada, leiab ta. Et anda oma pöördumisele suuremat kaalu, on Schilling tugevdanud oma allkirja järgmiste tiitlitega: "ancien Président du Conseil du Pays d'Estonie, ancien Membre du Conseil de l'Empire de Russie, ancien Député de la Douma de l'Empire".⁴⁰

Samalaadse kirja saatis Schilling 6. jaanuaril 1920 marssal Ferdinand Fochile Pariisi rahukonverentsi peasekretariaadis, kus ta samuti juhtis tähelepanu Eesti maareformi hukatuslikele tagajärgedele ja hoiatas, et eraomandi ohustatuse levik ähvardab kogu kodanlikku korda ja kodanlikke kihte läänes.⁴¹

Ka krahv Keyserling oli Eesti maareformi suhtes teravalt kriitiline ning selgitas muu hulgas oma kriitikat lääneriikide poliitikutele ja avaldas artikleid seales ajakirjanduses. Keyserling oli isiklikult tuttav Inglismaa välisministri Arthur James Balfouriga, kellele ta kandis ette maareformiga seotud probleemidest, vahendades baltisaksa rüütelkondade kriitikat. Ta tõi maade võõrandamise hävitavate tagajärgede näiteks iseenda olukorra: ta oli kogu oma melioratsiooniks investeeritud

kapitali kaotanud ning see oli nüüd viinud "kogu meie suguvõsa majandusliku mõrvamiseni".⁴² Briti ajakirjanduses selgitas Keyserling lähemalt maareformi olemust ja mõjusid ning püstitas nõude, et eestlasi tuleks sundida tunnustama eraomandi puutumatus põhimõtet, mis "kõik enamlikud eksperimendid" alatiseks kõrvaldaks.⁴³

Aga mitte ainult rüütelkondade liidrid, vaid ka tavalised baltisaksa mõisnikud ei kohkunud tagasi protesteerimast Eesti maareformi vastu kõrgete lääneriikide ametiisikute ees koos palvega avaldada mõju, et maaseadus kohe peatataks. Nii kirjeldab näiteks kirjas Inglise välisministrile Balfourile 19. detsembril 1919 paruness Mary Ann Knorring Kadavere mõisast Liivimaalt tundeküllaselt ja eredates värvides oma peret tabanud õnnetusi. Kaootiliste sõja-aastate järel halvenes Eesti Vabariigi ajal olukord veelgi. Maaseadusega kaotas paruness oma mõisa, selles süüdistab ta Eesti Vabariiki, selle valitsust, poliitikuid ja isegi eesti rahvast. Seepärast palub paruness, et välisminister Balfour oma mõjuka positsiooniga toetaks "üht ema saada oma desperaatses olukorras tagasi see, mis temalt võetud, ja aidata, et ta pere leiaks tee oma esivanemate kindlasse kodusse tagasi". Muide, paruness ütleb end põlvnevat briti perekonnast – "from a strong British family – Knorring".⁴⁴

Baltisaksa mõisnike vastuseis Eesti maareformile ei lõppenud maaseaduse vastuvõtmise ja selle praktilise rakendamisega, vaid kestis veel aastaid. Nüüd oli aga tõrjelahing täielikult keskendatud võõrandatud mõisate eest hüvituse saamisele ja selle suurusele. 1926. aastal Eesti Riigikogus vastu võetud hüvitusseadus sundvõõrandamise poolt ta-

⁴⁰ National Archives, Washington D.C. Records of the Department of State relating to internal affairs of Estonia 1910–1944. Decimal File 860 i, M 1170, Roll 4.

⁴¹ Public Record Office, London. Foreign Office FO 371/3611.

⁴² H. Keyserling A. J. Balfourile 10.05.1919, 01.07.1920 (koos lisaga: "Relation of the Baltic Party in the Sitting of the Estonian Constituent Assembly of June 29th 1920") ja 22.08.1920. Public Record Office, London. Foreign Office FO 371/3611 ja 608/185.

⁴³ The Baltic Problem. – Westminster Gazette 18.06.1919; Esthonia's Future – The Land Question. – The Daily Telegraph 17.09.1919; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 631; A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt, lk. 259; A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 222, 233; J. Undusk. Eesti kui Belgia, lk. 59.

⁴⁴ Public Record Office, London. Foreign Office FO 371/3611.

batud mõisaomanikke ei rahuldanud, vaid vallandas nende seas suure rahutuse, ägedad protestid ja mitmed petitsioonid rahvusvahelistele adressaatidele. Üks grupp baltisaksa päritolu Saksamaa kodanikke organiseeris end ühingu *The Union of the Former State Owners*, mille peakorteriks oli *Baltischer Vertrauensrat* Berliinis ja mis oli Saksamaa valitsusringkondadega tihedates suhetes. 1926.–1927. aastail arutati hüvitusküsimust ka Rahvasteliidus, kus Baltimaade endiste rüütelkondade esindajail oli õnnestunud küsimust päevakorda võtta. Eriti energiliselt kaitses seal baltisaksa mõisnike huvisid vabahärra Alphons Heyking, baltisaksa päritolu endine Tsaari-Venemaa diplomaat ja peakonsul Londonis 1908–1919.⁴⁵ Oluline oli siinjuures ka Lääne suurriikide arvamus Eesti maareformi kohta. See lähtus eraomandi puutumatu printsiibist, mistõttu USA, Prantsusmaa ja Inglismaa valitsusringkonnad, kes nägid mõningat vastuolu selle suure põhimõtte ja Eesti maareformi praktiliste vajaduste vahel, nõudsid reformi kohandamist president Wilsoni vastavale 14. punktile. Kohandamisnõue seostati ka Eesti täieliku diplomaatilise *de iure* tunnustamisega.⁴⁶

Siinjuures on siiski tähtis konstateerida, et Inglismaa ametlik suhtumine Eesti Vabariiki ja tema maareformi oli märgatavalt positiivsem USA ja Prantsusmaa hoiakust. Mitmed Briti poliitikud ja osalt ka Inglise ajakirjandus mõistsid maareformi vajadust. Selle positiivse suhtumise üheks motiiviks võis muidugi olla ka inglaste soov vähendada saksa mõju Baltimail. Ofitsiaalse Inglismaa suhtumises Eesti maareformi on iseloomulik üks ülestähendus Briti välisministeeriumi ametlikul saatekirjal parun Schillingi ülalmainitud pöördumisele

marssal Fochi poole: “See Eesti maareformi vastu suunatud Balti paruni kaebekiri marssal Fochile ei aita liitlastel päriselt asjasse sekuda, isegi kui nad seda väga tahaksid. Eestlastel tuleb lasta ise otsustada oma põllumajanduspoliitika üle.”⁴⁷ Et Baltimaade maareformi küsimust jälgiti rahvusvahelisel tasandil suure huviga, selgub muu hulgas suurriikide ametlikust kirjavahetusest oma diplomaatiliste esindustega Tallinnas ja Riias.⁴⁸

Lõpuks väärrib käesolevas seoses meeldetuletust seegi, et ka Eesti poliitikute seas valitses mõisate sundvõõrandamise küsimuses erimeelsus. Maaseadus võeti vastu Asutavas Kogus Tööerakonna ja sotsiaaldemokraatide häälteenamusega, kuid Pätsi juhitud konservatiivne Maarahva Liit hääletas vastu ja Tõnissoni liberaalne Rahvaerakond jättis hääletamata.

*

Oma võitluses Balti hertsogiriigi eest ning Eesti Vabariigi ja selle maareformi vastu kasutasid baltisaksa rüütelkonnad välismaale suunatud propagandas äärmiselt negatiivseid kirjeldusi ja hinnanguid Eesti Vabariigi, valitsuse ja poliitika ning ka eesti rahva kohta. Eriti silmapaistev oli selles laimukampaanias Voltveti vabahärra Stryk. Üks tavaline viis diskrediteerida Eesti riiki, ta asutusi ja poliitikuid üldiselt ning vaidlustada niiviisi nende pädevust ja legitiimsust, samuti kahjustada nende mainet oli nende nimetamine pejoratiivse lisandiga “niinimetatud” – “niinimetatud Asutav Kogu”, “niinimetatud maareform”, “niinimetatud eesti intellektuaalid”. Baltisaksa rüütelkondadest pärit läkitustes lääneriikide esindustele ni-

⁴⁵ Baltisches biographisches Lexikon, lk. 316 j.; V. Made. Eesti ja Rahvasteliit 1918–1925. – Eesti Vabariik – 80. Kaks algust. Eesti Vabariik 1920. ja 1990. aastail. Ad fontes 3. Tallinn, 1998, lk. 46–72.

⁴⁶ E. Mattisen. Tartu rahu, lk. 259–265.

⁴⁷ Public Record Office, London. Foreign Office FO 371/3611.

⁴⁸ USA saadik Riias F. W. B. Coleman USA välisministeeriumile 12.03.1926. National Archives, Washington D.C. Departement of State 860 i 52/4; USA konsul Tallinnas Harry E. Carlson USA välisministeeriumile 10.11.1926 ja 04.09.1928. Department of State 860 i 52/6 ja 52/16 (lisa: “Possible basis for Estonian Reply to the Balt Baron Land Reform Complaint to the League of Nations”); USA konsul Tallinnas Harry E. Carlson USA välisministeeriumile 14.12.1928. Department of State 860 i 52/23 (lisa: “German claims for Estonian Land Reform indemnification”).

metusi “Eesti Vabariik” ja “Läti Vabariik” tegelikult ei kasutatud, sest rüütelkonnad neid ei tunnustanud. Selle asemel on juttu Eesti- ja Liivimaast, kus kõrgeimaks avalikuks võimuks oli just rüütelkondade moodustatud Baltimaade Ühendatud Maanõukogu. Neil harvadel kordadel, kui Eesti Vabariiki mainitakse, toimub see lisanimetusega “kääbusriik” (“Zwergstaat”) või “provisoorne katseala” (“provisorisches Versuchsgebiet”). Samuti ei kasutata nimetust Vabadussõda, vaid sõda kommunistliku Venemaa vastu baltisakslaste *Landeswehr*’iga esirinnas, koos Judenitši Loodearmee ja soome vabatahtlikega – ning “vähese arvu eestlastega”.

Üldine majanduslik, õiguslik, tervislik ja muu ühiskonnateeninduslik olukord oli kõigi baltisaksa läkituste kohaselt katastroofiline. Süüdi oli selles Eesti valitsus ja ametnikkond, mille kohta mõned näited:

Valitsuse poliitika mõnitab kõiki õiguse ja moraali mõisteid. On juhtunud kõige hullem ebamajanduslikkus ja Eesti olukorda võib võrrelda Armeeniaga. Kogu maa on viidud viletsusse ja see on avanud tee anarhiale ja kommunismile. Eestis valitseb terror. Rahvas on oma juhtide poolt ahvatletud kõlvatusse ja õigusepõlgamisse. Kommunistlik väärõpetus on teinud liidu rahvusliku šovinismiga ja see valitsusvõim on ajanud maa moraalsesse ja majanduslikku laosesse. Valitsuse on moodustanud väike grupp eesti šovinistlik-kommunistlikke terroriste. Ametnikkonda, kes liidus väikese grupi kommunistidega viib ellu terrorit, iseloomustab kõlbmatus, diletantlikkus, südametisus ja sügav korruptiivsus.

Asutava Kogu esimees sotsiaaldemokraat Rei on “õigemini kommunist Rei”. Pätsi valitsus on “poolenamlik”. Ka ülemjuhataja Laidoner on enamlane ja Eesti Tööerakond on “põhiliselt bolševistlik”. Maareform on igasuguse õigusteadvuse mõnitamine. Sellega on loodud suur hulk “kääbusmajandeid”, mis ei ole majanduslikult õigustatud. Maaseadust iseloomustatakse kui “cette loi monstreuse”,

“cette desastreuse loi agraire”, “is not to be distinguished from bolshevism”, “the greed of the red rule” ja “such a robbery”. Ka eesti rahvas saab oma jao: eestlased on võimetud oma riiki kaitsma ja valitsema, “nad on bolševismi, inimkonna vaenlase head sõbrad”, “niinimetatud eesti intelligents toetab asiaatlikku bolševismi”, “eestlaste šovinistlik ärritus” ja “kommunistlik libaõpetus on seotud rahvusliku šovinismiga”.⁴⁹

Ühele oma kirjadest Rootsi välisministrile Palmstiernalle on Stryk lisanud koopia 12-leheküljelisest aruandest olukorra kohta Eestis aprillis 1920. Aruande oli kirjutanud keegi taanlane, kelle isikut Stryk ei avalikusta, aga keda ta nimetab kui üht “erapooletut eksperiti”. Tegelikult on aruanne Eesti suhtes niisama negatiivne kui Stryki enda vaated. Taanlane konstateerib, et Eestis valitseb tohutu puudus haritud ja poliitiliste kogemustega isikutest. Ainult tänu sellele võis peaministriks saada Tõnisson, keda taanlane iseloomustab kui edevat ning piiriltult au- ja võimuahnet inimest. Riigikogus valdava enamiku hulgas polevat ühtki isikut, keda sünniks võõrastele ette näidata – olles nimetanud Pätsi, Poskat, Oleskit ja Piipu, ongi kogu “poolharitud eestlaste” (“halbkultivierten Esten”) nimistu läbi. Ülisuur ametnikkond olevat läbinisti korrumpeerunud. Eesti valitsusringkondade ja Venemaa bolševismi vahel olevat vaid väike kraadierinevus. Eestis valitsevat efektiivselt toimiv bolševism ja Tõnissoni valitsusele antakse hinnang – “valitsusbolševism” (“Regierungs-Bolschewismus”). Maareform on hullumeelne šovinistlik tegu ja see asjaolu, et harimatule eesti rahvale anti üldine hääleõigus, oli saatustlik eksitus. Pikemas perspektiivis on Eesti iseseisvaks jäämine taanlase arvates täiesti mõeldamatu.⁵⁰

Sellega seoses on põhjust eraldi vaadelda Keyserlingi suhtumist Eesti Vabariiki, selle poliitikasse ja eestlastesse üldse. Seda osalt seepärast, et erinevalt oma seisusekaaslaste enamikust propageeris Keyserling aktiiv-

⁴⁹ Dokumentatsioon leidub viidetes nr. 26, 29–35 ja 40–44.

⁵⁰ Stryk välisminister Palmstiernalle 14.05.1920. Lisa: “Bericht über meine Reise in den früheren russischen Ostseeprovinzen”, aprill 1920 (ilma allkirjata). Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1920, HP 1438.

set koostööd eesti poliitikutega, osalt aga Keyserlingile antud kõrge hinnangu tõttu eesti viimase aja kultuuriloos.⁵¹ Keyserlingi seisukohta lahendada Baltimaade riikliku kuulumise küsimus üldbalti konglomeraatriigi loomise teel Belgia eeskujul on juba ülal mainitud. Keyserlingil puudus usk Eesti Vabariigi püsimajäämisel, ja mis veelgi tähtsam – ta oli üleüldse väikeste rahvusriikide loomise põhimõtteline ja äge vastane. Pealegi oli ta teravalt kriitiline noore Eesti Vabariigi suhtes sellisel kujul, nagu see oma algaastail oli – puudus riiki kandev rahvakiht, mistõttu tulnuks terve Baltimaade regioon asetada rahvusvahelise kontrolli alla. Tolleaegsed riigimehed ja poliitikud olid tema sõnul enamasti sotsialistlikult meelestatud eluvõõrad advokaadid. Eesti Tööerakond olevat põhiliselt bolševistlik: “Eestile pole midagi iseloomulikumat kui see, et ta riigikorralduses ilmneb leninismi vaim poolpreisiliku militarismi kujul.”⁵²

Keyserling oli ülimalt pessimistlik ka eesti rahva võimes kujundada hästitoimivale riigikorrale soliidne poliitiline baas. Hari-matu eesti rahvamass ei olnud end kunagi ise valitsenud ega olnud tema silmis valmis seda tegema ka nüüd – tal ei ole teadmisi majandusest ja ta ei mõista ettepanekuid ega seadusi, millele ta on andnud oma nõusoleku, ning on valmis kõige hirmuäratavamateks eksperimentideks. Eestlased seisavad väga lähedal enamlusele ja neil puudub respekt eraomandi ja isikuõiguse ees. Rõhuv enamus eestlasi pooldab mõõdukat bolševismi, mis on ainuke poliitiline süsteem, millel on neile otsene külgetõmbejõud. Ometigi soovib Keyserling eestlastega koostööd, aga

seda baltisakslaste tingimustel. Vastandiks eesti rahva võimetusele rajada ja valitseda oma riiki toob Keyserling baltisakslaste teovõimekuse, mis oleks olnud tema kavandatud Balti ühisriigis määrav tegur; moodustasid ju baltisakslased 85% kogu regiooni haritlaskonnast. Nimetatud riigi uues rahvuses oleks baltisakslastel olnud juhtiv positsioon – nad oleksid kujundanud enda hulgast sündinud juhte ja esindajaid, neist oleks saanud selle uue balti rahvuse “päriselgroog” ja baltisaksa aadel oleks olnud uue “balti rahvuse vaimu esimene kehastaja”.⁵³

1920. aastate paiku oli demokraatia idee vähemalt Euroopas juba sügavalt juurdunud ja leidnud uutes põhiseadustes ja riiklikus korralduses praktilist rakendust. Viidates Keyserlingi ülal esitatud vaadetele, näikse muidu avangardistlik suurmõttele olevat siin rongist maha jäänud. Igatahes ei osuta kuidagi demokraatlikule meelelaadile ta seisukohad baltisaksa vähemuse – Eestis 5% rahvast – domineeriva seisundi kohta ta üldbalti unistusteriigis ja seisusliku korra säilitamise suhtes. Keyserlingil näikse puuduvat mitte ainult arusaamine eestlaste riikliku arengu võimalustest ja eeldustest, vaid koguni tahe püüda mõista, et Eesti uut riiklikku ja avalikku elu ei saanud üles ehitada iganenud ühiskondlikele struktuuridele ja sotsiaalsetele suhetele. Siin näitas suurilma eluga harjunud rännumees ja üldtuntud mõtleja, kosmopoliit ja liberaal, et ta on sisimas ikkagi lootusetult kinni oma seisusliku pärandi kammitsais. Siin põrkusid valgustatud aristokraadi üllad põhimõtted raginal kokku matsirahva konkreetsete eluliste vajadustega muuta oma elu paremaks. Alalhoidlike parunite juriidilisele

⁵¹ J. Undusk. Eesti kui Belgia, lk. 48–71; J. Undusk. Keyserling 2003. Mõtteid rahvusvahelise sümposiumi järel. – Tuna 2004, nr. 1, lk. 141–150; H. von Wistinghausen. Krahv Hermann Keyserlingi konflikt eestimaalastest rahvusaaslastega 1917–1918. Tuna 2004, nr. 3, lk. 52–64 ja 2004, nr. 4, lk. 66–81. Eesti keelde on tõlgitud ka H. Keyserlingi “India reisid”. – Loomingu Raamatukogu 1991, nr. 9–10. Tallinn, 1991.

⁵² H. Keyserling (Yrjö Lemminkäineni varjunime all). Die politische Bedeutung von Estland: Das Verhältnis zum Bolschewismus. – Neue Freie Presse (Viin) 08.01.1921. Tsitaat J. Unduski tõlkes, Eesti kui Belgia, lk. 73.

⁵³ Keyserlingi artiklid Westminster Gazette'is 18.06.1919, The Daily Telegraph'is 17.09.1919 ja Neue Freie Presse's 08.01.1921 (vt. viiteid nr. 43 ja 52); Keyserling Balfourile 10.05.1919 (vt. viidet nr 42); E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 197, 506 j., 631 j.; W. Lenz jun. Graf Hermann Keyserlings Bemühungen um Englands Beistand, lk. 69 jj.; A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 116 jj., 233 j. Vt. ka Keyserlingi mälestusi: Reise durch die Zeit, I, Ursprünge und Entfaltungen. Innsbruck, 1948.

aspektile vastandus nüüd vabanejate sotsiaalne aspekt.

Seepärast on Keyserlingi mõningane “aupäästmine” (“Ehrenrettung”) Jaan Unduski poolt veidi mõtlemapanev. Undusk kirjutab, kritiseerides mõningate ajaloolaste ja tolleaegse Eesti politsei arvamust Keyserlingist, et “igatahes ei kõlbaks täna enam niisama pikemata öelda, et Keyserling oli “meeles tatud vaenulikult Eesti Vabariigi vastu” ja “tegi Inglise ajakirjanduses Eesti-vaenulikkude propagandat””⁵⁴. Kas siiski mitte vastupidi? Et just täna ei kõlbaks enam maha vaikida ja ära siluda Keyserlingi dokumenteeritud skeptilisust, et mitte öelda otsest eitavat suhtumist eestlaste iseseisvuspüüdlustesse. Eesti Vabariigi kukutas ta läbi nii teoorias kui ka praktikas. Eesti rahvuslik vabariik erines dramaatiliselt Keyserlingi Belgia mudelist. Ei saa ju samaaegselt olla kahe vastandliku alternatiivi poolt. Järelikult kui mitte poolt, siis vastu. Eesti rahvasse kui tsiviliseeritud riigi kodanikkonda Keyserlingil usku ei olnud.

Pisendades Balti rüütelkondade ja ka Keyserlingi kriitilisi seisukohti ja aktiivset tegevust Eesti Vabariigi vastu, teeme end süüdlaseks ajaloo revideerimises, aga ka sügavas lugupidamatuses tolleaegsete Eesti poliitikute ja diplomaatide suhtes, kes üllaskestes tingimustes püüdsid kujundada Eestist võrdse liikme rahvusvahelises riikide peres. Keyserlingi tegevus filosoofina väärrib kindlasti kõrget hinnangut. Aga ta poliitiliste ja sotsiaalsete tõekspidamiste ning tegevuse puhul ei ole eestlastel küll erilist põhjust nüüd tagantjärele krahvi kintsu kaapida. Ka baltisaksa tuntud haritlaste suguvõsast võrsunud ajaloolane Wilhelm Lenz *junior* möönab, et Keyserlingi baltialase tegevuse eesmärk oli lõppude lõpuks ikkagi ainult konkreetsete seisuslike huvide kaitsmine.⁵⁵

*

Arusaadavalt ei jäänud baltisakslaste eestivastane tegevus välisriikide valitsusringkondades eesti poliitikutele ja diplomaatidele teadmata. Sellepärast tuli neil Eesti probleemide üldise selgitustöö kõrval pidevalt protesteerida baltisakslaste levitatud valeandmete ja otseste laimu vastu. Mureks oli ka see, et Eesti diplomaatilised suhted ei olnud veel välja arendatud, et Eesti välisesindajaid oli riigi piiratud finantsvõimaluste tõttu vähe ja et neil tihti puudus diplomaatiline haridus. Asja raskendas seegi, et välisriikide poliitikute, diplomaatide ja kõrgemate ametnike seas oli suur hulk aadlisoost isikuid, kes suhtusid sümpaatiaga oma Baltimaade seisusekaaslastesse. Neist raskustest hoolimata tegutses Eesti välisesindus Eesti vastu suunatud rünnakute tõrjumisel aktiivselt.

1918. aasta kevadel saatsid Eesti valitsus ja Eesti Maapäev Saksamaa valitsusele ja riigikantslerile kaks kirja, milles avaldati teravat protesti Baltimaade rüütelkondade omavoliilisele pretensioonile olla kõrgeim võim ja eesti rahva esindaja ning nende kavatsustele liita Baltimaad Saksamaaga.⁵⁶ 24. septembril 1918 esitas Saksamaa asekancler von Payer ühes riigipäevakomitees aruande, mis sisaldas Eesti suhtes mõningaid “intentsioone”. Sellele reageeris Eesti välisesindus prantsuskeelse protestiga – rahvusvahelise foorumi jaoks –, mis sisaldas järgmisi punkte: Saksamaa ei olnud veel Brest-Litovski vaherahu kohaselt oma sõjaväeüksusi Baltimailt välja viinud, seda ta peaks nüüd kohe tegema; Saksa väeosad toetavad Eesti valitsuse vastu baltisaksa *Landeswehr*’i; Saksamaa peaks loobuma plaanidest liita Baltimaid vasallriigina enda külge; tuleks kohe vabastada kõik poliitilistel põhjustel Saksa sõjaväe poolt vahistatud eestlased ja Eestil tuleks lubada organiseerida ise oma relvajõud.⁵⁷

Isiklikus kirjas Briti välisministrile Bal-

⁵⁴ J. Undusk. Eesti kui Belgia, lk. 49 j.

⁵⁵ W. Lenz jun. Graf Hermann Keyserlings Bemühungen um Englands Beistand, lk. 73.

⁵⁶ Mõlemad kirjad – “An die deutsche Reichsregierung” 21.03.1918 ja “Deutscher Reichskanzler, Kopie Staatssekretär des Auswärtigen” 17.04.1918 – on avaldatud trükises: Pour l’Esthonie indépendante. Recueil des documents diplomatiques publié par La Délégation Esthonienne. Copenhagen, MCMXVIII, lk. 20–26.

⁵⁷ “Protestation”, Kopenhaagen 05.10.1918. Allakirjutanud J. Tõnisson, K. Menning, M. Martna ja E. Virgo. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1902, 6 A 38, Vol. 287.

fourile 5. novembrist 1918 tõrjub Eesti välis-esinduse liige Ants Piip baltisakslaste erinevad süüdistused Eesti poliitika kohta tagasi ja taunib eriti baltisaksa Maanõukogu kavatsust korraldada Baltimaade rahvaste esindajate valimisi, mida kõik Eesti poliitilised parteid on otsustanud boikoteerida.⁵⁸

Eesti Eridelegatsioon tegi välismaal ka mitmeid pöördumisi läänერიიკide esindajate poole, milles protestiti baltisaksa ringkondade Eesti olukorra kirjelduste vastu ja selgitati nende tõele mittevastavust. Kirjas Briti Töölispartei juhtivale tegelasele Ramsay Macdonaldile palub delegatsioon, et ta selgitaks Inglise töölistele (“British workmen”) õigesti olukorda Eestis, mille kohta Eesti Vabariigi vastased jõud on levitanud vassinguid, nagu Eestis oleks bolševistlik kord.⁵⁹

Stryki propaganda vastu esitas Eridelegatsioon terava protesti, laites eriti Stryki solvangu Eesti valitsuse suhtes, keda Stryk oli iseloomustanud kui Pätsi poolbolševistlikku valitsust. Selle protesti koopiad edastati ka Briti ja Prantsusmaa välisministeeriumidele.⁶⁰

Ka lätlased protesteerisid energiliselt läänერიიკidele suunatud baltisaksa propaganda vastu. Läti provisoorse valitsuse informatsioonibüroo Stockholmis reageeris ägedalt mõningates Rootsi ajalehtedes, ilmselt Stryki poolt inspireeritud negatiivsetele kirjeldustele Läti olukorrast. Büroo pöördus Rootsi avalikuse poole raportiga “Balti parunid ja nende praktika”, milles lükkas ümber ajalehtedes toodud väärarvanded ja mis muu hulgas paljastas Stryki vandenõu kukutada Läti legaalne valitsus.⁶¹ Keyserlingi idee ühest multinatsioonalsest Balti riigist Belgia eeskujul, mille ta avaldas *The Westminster Gazette*’is, sai samas lehes otsekohe teravalt poleemilise vastuse Läti Londoni saadikult, kes konstatee-

ris, et kuidas Keyserling oma kavatsatud riigi struktuuri ka ei konstrueeri, jääb kogu tegelik võim selles ikka Balti parunite kätte.⁶²

Mil määral oli neil protestidel otseseid positiivseid tagajärgi, on raske kindlaks teha, aga nende tähendus seisnes selles, et läänერიიკidel oli oma seisukohtade kujundamisel nüüd teada ka baltisakslaste versioonile vastupidine käsitlus. Baltisaksa rüütelkondadest lähtuv eesti- ja lätivastane propaganda ei olnud suunatud ainult välismaa riigiorganitele, vaid ka äri- ja ringkondadele ja ühiskondlikele organisatsioonidele. Viimase hea näide on Rootsi Punane Rist.

Vabadussõja ajal sai Eesti küllaltki ulatusliku humanitaarabi välisriikidest, peamiselt USA Punaselt Ristilt. Omapärane lugu oli aga Rootsi Punase Ristiga. Juba 1919. aasta algul taotlesid Eesti võimud Rootsi Punaselt Ristilt kingituseks üht ambulantsiautot. Taotlus lükati mitu korda tagasi. Selle asjaga oli seotud ka Gustav Suits, kes oli tollal Stockholmis Eesti Informatsioonibüroo juhataja. Suits oli ülimalt kriitiline Rootsi Punase Risti juhtkonna suhtes, kelle “suurnikke ta pidi kummardamas käima”⁶³.

Rootsi Punase Risti reserveeritus Eestile abi andmisel seletub peamiselt sellega, et organisatsiooni juhtkonnas domineerisid konservatiivsed ülemkihi esindajad, tihti aadlisoost, kes olid baltisakslaste eestivastasest propagandast tugevasti mõjutatud. See oli ka hästi teada Eesti Eridelegatsioonile Stockholmis, kes informeeris 1919. aasta aprillis Eesti saatkonda Pariisis järgmise teatega: “Rootsi Punane Rist teatas viimaks ametlikult, et ta Eestile mingit abi ei anna, ehk küll 100 000 krooni suurune fond olemas on, mis Soome aitamiseks omal ajal ära tarvitada ei jõutud. See otsus on muidugi teatud määral ärarippuv sellest umbusaldusest ja tööoludele mitte sugugi vastavatest

⁵⁸ A. Piip. Tormine aasta, lk. 328.

⁵⁹ Eesti Eridelegatsioon: “An open letter to Mr. Ramsay Macdonald” 03.12.1918. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1902 6 A 38, Vol. 287.

⁶⁰ Eesti Eridelegatsioon Rootsi välisministrile 07.12.1918. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1902 6 A 38, Vol. 287.

⁶¹ “De baltiska baronerna och deras praktik”. Koopia ERA, f. 1621 (Eduard Virgo), n. 1, s. 173, l. 119–122.

⁶² *The Westminster Gazette* 18.06.1919; W. Lenz jun. Graf Hermann Keyserlings Bemühungen um Englands Beistand, lk. 71.

⁶³ G. Suits. Päevaraamat 1919. – Tulimuld 1977. Lund, lk. 14 j.

teadetest, mida meie parunid siinsetes ametlikes ringkondades, kellega neil vanad sidemed olemas on, kõige suurema hoolega külmavereiselt meie asja vastu laialilaotavad.”⁶⁴

*

Üks huvitav küsimus, mille üle saab siin vaid üldiselt mõtiskleda, on see, millist mõju baltisakslaste eestivastased aktsioonid Lääne suurriikide ametlikes ringkondades avaldasid. Baltisaksa rüütelkonnad rajasid oma lootused peamiselt USA-le ja Prantsusmaale, kes suhtusid iseseisva Eesti riigi loomisse kriitilisemalt kui Inglismaa.⁶⁵ USA ametlik poliitika püüdis eestlasi iseseisvuse utopiast (“unrealistic dream”) ära pöörata ja soovitas selle asemel liituda tulevase demokraatliku Venemaaga; seal aga oleks baltisakslastel olnud jätkuvalt domineeriv seisund – vähemalt nii lootsid rüütelkonnad. Selle Baltikumi poliitika loogiliseks järeltuleks oli ka USA tunduvalt hilisem uute Balti vabariikide *de iure* tunnustamine võrreldes teiste lääneriikidega.⁶⁶

Prantsusmaa huvides oli moderniseeritud Tsaari-Venemaa säilitamine – suurelt jaolt selleks, et tagada Venemaale antud hiigellaenude tagasisaamine – ja seetõttu oli ta põhimõtteliselt Venemaa iseseisvateks rahvusriikideks jagamise vastu. Selle poliitika üks konkreetsemaid väljendusi oli kindral Etivant’i, Prantsuse valitsuse esindaja Baltimail, terav protest Eesti valitsuse vastu, kes ei abistanud Vene valgete sõjaväge, vaid võttis hoopis Judenitši lagunevalt, Eestisse taanduvalt armeelt relvad ära. Sellega seoses süüdistas Prantsuse kindral Eesti sõjavägede ülemjuhatajat Laidoneri ja nimetas teda “enamlasteks”.⁶⁷

Inglismaa peamine huvi Baltimail oli Saksamaa mõju vähendamine. See määras ka ametliku Inglismaa reserveeritud hoiaku baltisakslaste suhtes, ja pigem vastupidi – teatava heasoovlikkuse eestlaste rahvuslikesse taotlustesse. See väljendus selgelt Eesti esindajate kohtumistel Inglise poliitikute ja diplomaatidega.⁶⁸

Inglismaa ametlik hoiak baltisakslaste suhtes, keda üldiselt nimetatakse “the Baltic barons”, selgub muu hulgas ühest Inglismaa esinduse raportist Saksa okupatsiooni aegselt Tallinnast välisministeeriumile Londonis 1918. aasta sügisel. Raportis kirjeldatakse esmalt Saksa sõjaväe vägivaldset võimutsemist, “mida toetavad Balti parunid ja teised sealsed pangermaani elemendid”. Seejärel antakse baltisakslastele järgmine kokkuvõtlik iseloomustus: “Niisugune baltisaksa elemendi reeturlik käitumine – eriti puudutab see selliseid paruneid nagu parun Pilar von Pilchau, Dellingshausen, von Stryk, Brevern *etc.*, kes lojaalsetest tsaarialamatest pöörasid otsekohe lojaalseteks revolutsioonilise valitsuse alluvateks, seejärel muutusid väikseima viivitusega keiser Wilhelmi alandlikeks ja lojaalseteks teenriteks, ja kes nüüd, pärast Preisi krooni langemist, loovad aristokraatlikku Balti riiki, kavatsedes sel moel tühistada ülivajaliku maareformi, mis hiiglaslikud pärusvarad jaotab väikeomanikele tükikaupa laiali – ärritab see kahtlemata kõige tuimematki eesti elementi.” Eestlasi iseloomustatakse selles seoses kui veendunud saksa- ja baltisaksa vastaseid. Baltisakslaste süüdistus, et eestlased on revolutsionäärid, polevat õige. “Eestlased on väga rahumeelne rahvatõug” ja nad võitlevad ainult oma vabaduse eest. Seepärast on Eesti sõjaväe varustamine relvadega Briti

⁶⁴ 64 Eesti Eridelegatsioon Stockholmis Eesti saatkonnale Pariisis 08.04.1919. ERA, f. 1587. Eesti saatkond Stockholmis 1918–1940; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 414 jj.; A. Loit. Välismaa humanitaarabi Eestile Vabadussõja ajal 1919–1922. – Acta Historica Tallinnensia. 6. Tallinn, 2002, lk. 70–83.

⁶⁵ 65 Lääneriikide üldist suhtumist Balti vabariikidesse on käsitlenud E. Anderson. Die baltische Frage und die internationale Politik der Alliierten und Assoziierten Mächte bis zum November 1918 ja 1918–1921. Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten 1917–1918 (lk. 255–259) ja 1918–1920 (lk. 329–333, 348–356, 371–377).

⁶⁶ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 323.

⁶⁷ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 677; A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt, lk. 260.

⁶⁸ A. J. Balfour E. Virgole, A. Piibule ja K. Pustale 03.05.1918. Public Record Office, London. Foreign Office FO 71866/W 38; A. Piip. Tormine aasta, lk. 247–254, 340–342; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 341 j; A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 217.

mereväe kõige kiireloomulisem ülesanne.⁶⁹

Rootsi võimud olid need, kellele baltisaksa välismaale suunatud memorandumid ja palvekirjad olid kõige sagedamini adresseeritud. Ei ole aga ühtki märki sellest, et neile oleks vastatud või neid mingit teist moodi käsitletud. Ka suulistest läbirääkimistest Balti rüütelkondade esindajate ja Rootsi ametiisikute vahel ei ole jälgi, olgugi et Stryk oli seda mitmel korral soovunud. Seevastu andis Rootsi välisministeerium koopiad Stryki kirjutistest tutvumiseks Eesti ja Läti esindajatele Stockholmis. Ka see näitab, et Rootsil olid ametlikud suhted Eesti ja Läti seaduslike organitega, aga mitte Baltimaade rüütelkondadega.⁷⁰

Kindel on, et Lääne suurriikide seisukohad Eesti iseseisvuse ja maareformi küsimuses kujunesid nende oma huvide põhjal ja mitte baltisaksa rüütelkondade propaganda mõjul. Lääneriigid ei astunud rüütelkondade esindajatega kunagi ametlikesse läbirääkimistesse. Ometi ei saa välistada, et rüütelkondade pöördumistel oli rahvusvahelises poliitikas teatav kaudne ja psühholoogiline mõju. Kõige häirivam Eesti poliitikutele ja diplomaatidele oli see, et pidevalt tuli end kaitsta valesüdistuste vastu, nagu olnuksid Eesti riik, valitsus ja rahvas bolševistlikult meelestatud. Süüdistajad püüdsid seda tõestada viidetega maareformile, mis väidetavalt oli vastuolus eraomandi puutumatus põhimõttega – ühe lääne demokraatia nurgakiviga. Lõpuks õnnestus noortel Balti vabariikidel siiski oma maareforme ka rahvusvahelisel foorumil kaitsta. Muide, samaaegselt käivitati maareforme veel terves hulgas teistes riikides, olgugi et mitte nii radikaalseid kui Eestis ja Lätis. Võiks ju ka irooniliselt küsida: millises ulatuses austasid baltisaksa mõisnikud eraomandi puutumatus põhimõtet sajandite jooksul oma pärisoriste talupoegade suhtes? Ajaloolist arengut, nagu ka absoluutset õiglust ei saa kunagi redutseerida uhketeks printsiipi-

deks, mis on alati formuleeritud nende poolt, keda need põhimõtted soosivad.

*

Kokkuvõtte asemel – järelemõtlemiseks.

Eelnevas on pakutud mõningat lisa sellele, mis oli oma põhijoontes juba teada baltisaksa aristokraatia vastuseisust Eesti Vabariigi loomisele ja maareformile. Aga samas tuleb ka konstateerida, et kaugeltki mitte kõik baltisakslased ja isegi mitte kõik aadliseisusest mõisaomanikud ei jaganud Eesti Vabariigi suhtes rüütelkondade aktivistide eitavaid vaateid. Hea näide on siin Liivimaa maamarssal (*Ritterschaftshauptmann*) Otto von Lilienfeld, kes oli Eesti poliitikutega tihedas ühenduses, toetas Eesti Vabariiki ja oli maareformi suhtes üllatavalt leplik.⁷¹ Suur osa baltisaksa linnakodanlusest ja haritlaskonnast oli samuti Eesti Vabariigiga solidaarne ja hulk neist võttis Vabadussõjast osa. Neil oli seal isegi oma relvaüksus, Balti pataljon (*Das Baltenregiment*), ja mitmeid neist autasustati Eesti Vabadusriigiga, näiteks pataljoniülem kolonel Constantin von Weiss, sanitaarkindralmajor Werner von Zoege, kontradmiral Hermann Salza ja kolonel Arthur Buxhoevden.⁷² Oluline on aga see, et baltisaksluse ideoloogiat esindas nii sissekui ka väljapoole rüütelkondade ladvik ja et mingit organiseeritud opositsiooni selle juhtgrupi suhtes baltisakslaste seas ei olnud.

Miski ei muuda fakti, et mitmesaja aasta jooksul oli Eestimaa feodaalühiskonna peamine ja antagonistlik vastuolu olnud baltisaksa aadli soost mõisnike ja pärisoriste eesti talupoegade vahel. Vastuolu ilmnis esmajoones ühiskonna õiguslikus, majanduslikus ja sotsiaalses sektoris. Vana eesti rahva moodsaks rahvuseks kujunemine 19. sajandi keskpaigast alates ja 20. sajandi algul toimunud hüppeline areng tõid nimetatud vastuolud poliitilisele

⁶⁹ Kinnine raport "Serious situation in Estonia", dateerimata (1918. aasta sügisel). Public Record Office, London. Foreign Office FO 371, Vol. 3344; Briti peakonsuli Tallinnas, V. H. C. Bosanqueti memorandum Earl Curzonile 01.11.1919. Public Record Office, London. Foreign Office FO 419, Vol. 1.

⁷⁰ Stryki "Memorandum" 10.01.1919. Rootsi riigiarhiiv. Välisministeeriumi arhiiv UD 1902, 6 A 38, Vol. 287.

⁷¹ A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 181 j., 206 j., 229 jj.

⁷² W. Wrangell. Geschichte des Baltenregiments. Das Deutschtum Estlands im Kampfe gegen den Bolschewismus 1918–1920. Hannover, 1958; Eesti Vabadusristi kavalierid. Tallinn, 1935; E. Mattisen. Tartu rahu, lk. 153.

pinnale. Eesti iseseisvumisega ühenduses said vanad vastuolud eriti terava väljenduse konfliktis Baltimaade rüütelkondade ja Eesti Vabariigi ehitajate vahel. Vabariigi konsolideerumisega toimus vahekordades nivelleerumisprotsess – baltisakslased liikusid allapoole, eestlased ülespoole. 1920. aastal kaotati Eestis seisused kui avalikõiguslikud institutsioonid ja sellega koos kadus ka alus rüütelkondade avalikuks ühiskondlikuks tegevuseks. Baltisaksa rahvusgrupp sai selle asemel kultuuriautonomia seadusega 1925. aastal teatava eriseisundi. Baltisakslaste massiline ümberasumine Saksamaale 1939. ja 1940. aastail kõrvaldas lõpuks puhtfüüsiliselt kõik eeldused edasisteks konfliktideks.

Ajad teatavasti muutuvad ja nüüd on see kõik minevik. Aga uus olevik on juba käes. Eriti pärast Eesti vabanemist sovetivõimu okupatsioonist on toimunud vastastikune lähenemine nüüd välismaal elavate baltisakslaste ja nende järglaste ja eestlaste vahel, peamiselt teaduse, kultuuri ja kaunite kunstide valas. On korraldatud ühiseid teadusprojekte, konverentse, sümposiume, näitusi, kontserte, külalisetendusi ja ühiseid trükiseid. 2002. aastal toimusid Eestis isegi suurejoonelised juubelipidustused ajalookonverentsi ja näitusega Eestimaa rüütelkonna 750. aastapäeva tähistamiseks Eesti presidendi, ekspresidendi ja peapiiskopi osavõtul.⁷³ Nende suuresti stiihiliste aktsioonide tõukejõuks näib olevat üks tihti korduv teema, nimelt meie ühisajaloo ja -kultuuri otsing ja määratlemine, eesti ja baltisaksa olluse ühiskultuuriks akultureerimise protsess. See kõik on väga tervitatav ja kultuuriloolastele tähtis ülesanne.

Siinjuures on aga oluline silmas pidada, et see “lepitusliikumine” ei upuks üldisesse pehmesse heatahtlikkuse vatihunnikusse, milles sajanditepikkused vastuolud ajalooteadvusest kaovad. Ei ole iial eksisteerinud ega ole ka tulevikus ühiskonda ilma sisevastuoludeta. Ühiskonna põhiloomus ei sõltu mitte üksnes tema struktuurist, vaid vähemalt sama palju ta dünaamikast, mille peamiseks määrajaks on selle ühiskonna sisevastuolud. Vastuolud

eri huvigruppide vahel, kes on üksteisest sõltuvad, kes tingivad üksteist, moodustades ühe terviku, vastandpoolte terviku. Seepärast on konfliktiperspektiiv meie eesti ühiskultuuri uurimisel tunduvalt teravam tööriist kui konsensuseperspektiiv, mis ei suuda olulisi ühiskondlikke vastuolusid ja protsesse seletada. Vagamehed varjavad vaadet.

Siin ei ole küsimus vana vaenu õhutamisest. Ülaesitatud kriitilised hinnangud Baltimaade rüütelkondade aktivistide kohta on antud ikkagi ainult selles mõttes, et selgitada nende kaudu raskusi, millega Eesti Vabariigi loojatel tuli rahvusvahelise tunnustuse saamiseks võidelda, mitte aga selleks, et mõista kohut ammu minevikku kadunud isikute üle. Meie eesti ühiskultuuri paremaks mõistmiseks peame taluma vastandlike seisukohti ja hinnanguid. Niisiis, eestlased ja baltisakslased ühistöös – kõndigem meelsasti koos, aga ärgem marssigem ilmtingimata ühes taktis.

Muide, konfliktikartus ei ole midagi, mis esineb ainult tänase eesti historiograafia suhetes baltisakslusega, vaid ta näib suuresti iseloomustavat ka meie endi maadlust Eesti ajaloo probleemidega. Nii nagu poliitikas, nii ka teaduses ei ole aga loosung “koos ühe mütsi all” see kõige parem teejuht.

Aleksander Loit

(1925)

Pögenenud Rootsi 1944. Lõpetanud Uppsala ülikooli ajalookandidaadina 1950; ajaloolitsentsiaat 1957, ajaloodoktor 1975. Töötanud Uppsala Ülikooli ajaloo instituudis lektorina ja dotsendina 1956–1980; Stockholmi Ülikooli professorina ja Balti Uurimiskeskuse direktorina 1980–1993. 1981–1993 rajas teadusliku publikatsioonisarja *Studia Baltica Stockholmensia* ja oli selle peatoimetaja (nr. 1–13). Tartu ülikooli (1989) ja Turu ülikooli (Åbo Academi, 1993) audoktor. Peamine uurimisvaldkond: Rootsi aeg Eestis.

⁷³ P. Pillak. Eestimaa rüütelkond 750. – Tuna 2003, nr. 1, lk. 151–153.